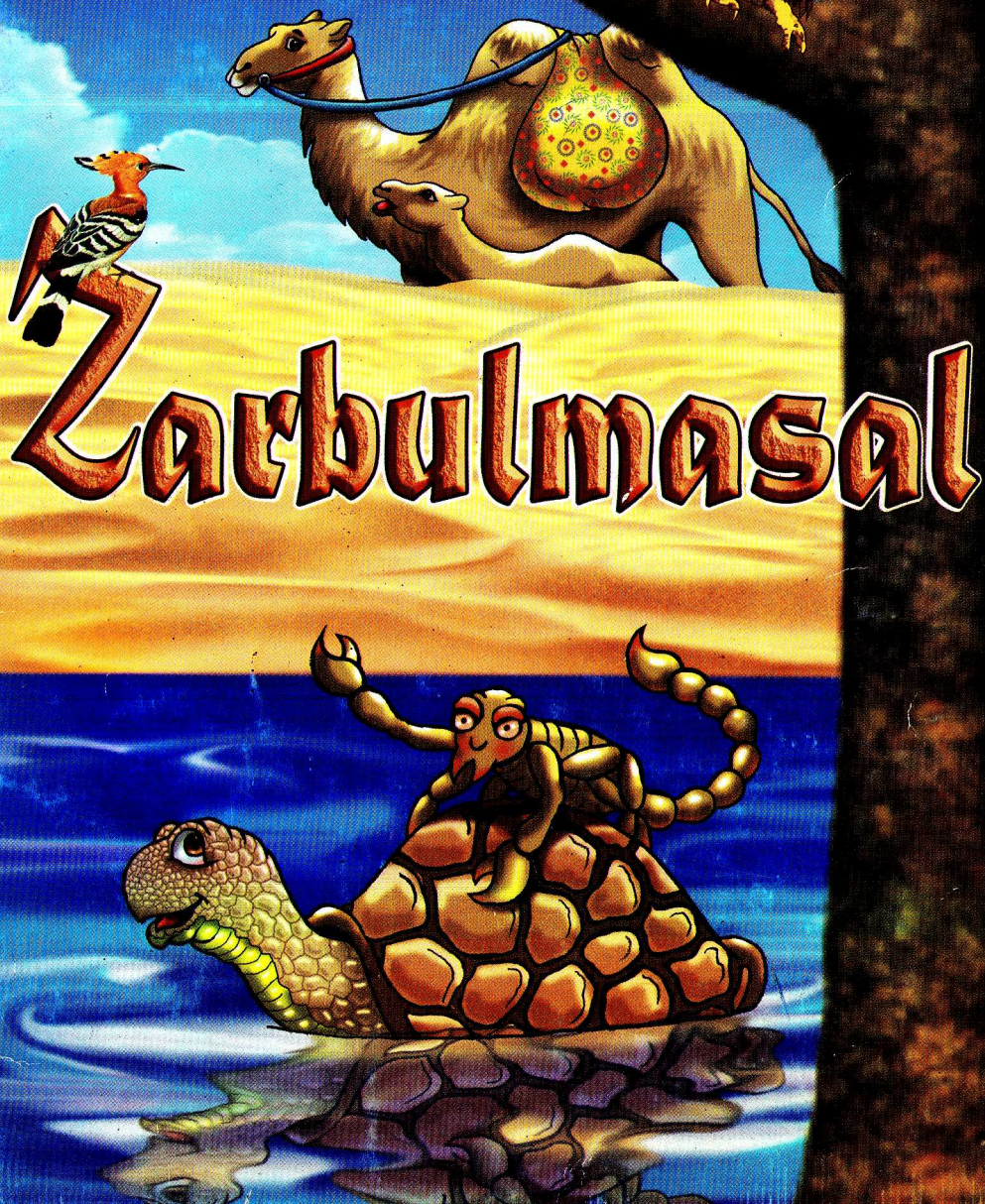

84
B-95

Gulxaniy

Gulxaniy

TOSHKENT
«O‘ZBEKISTON»
2018

UO'K 821.512.133-191

KBK 84(50')1

G 95

ISBN 978-9943-25-460-2

© «O'zbekiston» NMIU, 2018

Roviyalar andogʻ rivoyat qilurkim, ilgarigi ayyomi no-farjomda Fargʻona iqlimida Kayqubod¹ otligʻ podshodin qolgan bir eski shahriston bor erdi². Anda bir Boyoʻgʻli degan vatan tutmush erdi³. Ammo aning havosi xush va bodi dilkash. Sabza rayohin, anvoyi gullar, chechaklar kas-ratidin qoʻrgʻongʻa qoʻngʻon chogʻda tovusning parlaridek turlanib, munaqqash koʻrinur erdi va aning yonida — bir yogʻochlik⁴ yerda Yapaloqqush maskani — ota-bobosidin qolgʻon joyi bor erdi. Ammo Boyoʻgʻlining bir qizi bor erdiki, mehri xovariy yuziga banda erdi⁵.

*Orazidin shams-u qamardur xijil,
Soʻzlaridin shahd-u shakar munfail,
Hosili umri edi ul boyning,
Oti Gunash bonu oʻshal oyning⁶.*

¹ Kayqubod — eramizdan avval VII–VI asrlarda oʻtgan Eron shohlaridan birining ismi; kay — hukmdor, podsho maʼnosida ishlatiladi.

² Hikoya aytuvchilar shunday hikoya qiladilarki, ilgarigi baxtsiz bir zamonda Fargʻona mamlakatida Kayqubod otliq podshodan qolgan bir eski katta shahar bor edi.

³ Unda Boyoʻgʻli degan bir qush yashar edi.

⁴ Bir yogʻochlik yer — oʻn ikki ming quloach (taxminan oʻn ikki kilometrdan ortiqroq) masofa.

⁵ Sharq quyoshi uning yuziga qul edi. Shoir: «Uning yuzi sharq quyoshidan ham goʻzal edi», — demoqchi.

⁶ Uning yuzidan quyosh bilan oy uyaladi. Uning soʻzlaridan asal bilan shakar xijolat boʻladi. Bu qiz boyning birdan bir farzandi edi. U oyning oti Gunash bonu edi.

Va ul qiz oftobi olam tobdek har xomni pishirub⁷, hech maxluq ani kunduzi ko'rmoqqa chorasi yo'q erdi⁸ va ul qiz yuzini yashurur erdi. To ba haddiki, alomati bulug' zohir bo'lub⁹ tishi chiqib, ko'zi suzulib, ovozi buzulib, onasining to'g'ri so'zlaganiga egri so'zlay boshladi...

Yapaloqqush Ko'rqushni imlab olib, yonida o'tquzib aytdiki:

*Zonki dar ofoq zi barno-u pir,
Hech kas az juft nadorad guzir¹⁰.*

Bizning qurratul aynimiz er yetibdur¹¹, bir yerda munosib maslahat qilali: Boyo'g'lining bir chiroyli qizi bor emish, deb ayturlar. Bizning tarafdin sovchi bo'lub boring. Har qancha qalin bo'lsa topilur.

Anda Ko'rqush aydi: «Bor maqtansa topilur, yo'q maqtansa chopilur», — degan yaxshilarning masalidur. Boyo'g'lining og'zining burchidin chiqor: «Ming chordevor qizimning qalini», deb. Holo... podshohimiz... Umarxon... zamonlarida... bir bo'sh chordevor topilmas, uyalurmiz. Nechukkim, aytmishlar: «Yolg'on masal turmas»¹², «Uyat —

⁷ U qiz olamni yorituvchi oftobdek tovlanib, har bir xom narsani pishirar edi.

⁸ Birorta maxluq uni kunduzi ko'ra olmasdi.

⁹ Shunday bo'ldiki, unda balog'at alomatlari ko'rinib.

¹⁰ Bu dunyoda bo'lgan yosh va qarining juftsiz bo'lishi (uylanmasligi) mumkin emas.

¹¹ Bizning ko'z qorachig'imiz (bizning farzandimiz) yigit bo'lib yetishibdi.

¹² «Yolg'on masal turmas» jumlasida «maqol yolg'on fikrni ifoda etmaydi» ma'nosini aks ettiradi. «Yolg'on masal turmas» jumlasidagi «masal» so'zi «maqol» ma'nosida ishlatilgan.

o'limdin qattig'». Yana aytmishlar: «Ermon yog'ochining egilgani – singani, er yigitning uyalgani – o'lgani»...

Anda Yapaloqqush aydi: «Men sizni bilimlik va ma'nidin boxabar kishi fahmlab erdim, «Karnay misdin, balg'am isdin» bo'lurini bilmas ekansiz. «Ko'r tutganini qo'ymas va kar eshitganini qo'ymas».

Anda Ko'rqush aydi: «Men xotun olmoq tamannosi g'arqobi emasman¹³, nechukkim aytmishlar: «Dala-tuzni suv olsa, qo'ng'ir g'ozni to'shadin, quloqsizga so'z aytsang, qulog'ining toshidin»¹⁴.

Anda Yapaloqqush aydi: «Burnog'illar masalidurkim, «Bitar ishning boshig'a – yaxshi kelur qoshig'a». Yana biri bulki, «Bemor tuzalgusi kelsa, tabib o'z oyog'i birla kelur».

Anda Ko'rqush aydi: «Bo'l! Og'iz bo'lma, oyoq bo'l», eshitmadingmuki, «oyoq yugurugi oshqa, og'iz yugurugi boshqa»... Sen kim, Boyo'g'lining eshigiga kishi yubormoq kim? Hech bilmasmusanki, «teng tengi birla, tezak qopi birla».

Anda Yapaloqqush aydi: «Andin bizning nima kamligimiz bor?..»

Anda Ko'rqush aydi: «Borliqdin maqtanma, «Maqtangan qiz to'yda uyalar» va yana aytmishlar: «O'zini maqtag'oni o'lumning qorovuli». Sening ahvoling olamg'a ma'lumdur. «Oyni etak birla yashursa bo'lurmu?», «Chumchuq semursa, botmon¹⁵ bo'lurmu?», «Olako'zanak ola

¹³ Men uylanish orzusiga g'arq bo'lgan emasman («men uylanish niyatida emasman» ma'nosida).

¹⁴ Qir-dalani suv bossa, qo'ng'ir g'ozning to'shiga chiqadi, quloqsizga so'zlasang, qulog'ining tashqarisida qoladi.

¹⁵ Botmon – og'irlik o'lchovi bo'lib, turli joyda turlicha ishlatiladi, ya'ni 2 pud dan 11 pudgacha ishlatiladi.

bo'lsa ham, arslon bo'lmas, olato'g'anoq olg'ur bo'lsa ham, ahvoli ma'lum».

Anda Yapaloqqush aydi: «Ishtonsiz tizzasi yirtiqqa kular», — degandek, sen bizni faqir-notavon ko'rdingmu?¹⁶ Bundan bexabar o'xsharsanki: «Cho'bni xor tutsang, ko'zga tushar». Bor, men birla so'zlashguncha, Boyo'g'li birla so'zlashgil.

Anda Ko'rqush aydi: «Ey Yapaloq, andoq bo'lsa, kuyov bo'lur o'g'lingning otini aytg'il».

Anda Yapaloqqush aydi: «O'g'limning nomuborak oti Kulonkir sultondur».

Anda Ko'rqush aytur: «Mundog' fahm va xirad sar manzilidin o'tgan kishilarni ko'rgan emasman¹⁷. Echkuning oti Abdulkarim bo'lurg'a so'z kerak¹⁸. Burung'ilar aning uchun: «Ebi birlan so'zlaganning qurboni bo'l», degan ekanlar. Kulonkir sulton ot qo'ymoq sening haddingmu. Bu ot — Humo, Uqob, Qarchig'ay, Bahrin, Lochin, Itolgu qushlarning salotinidurlar, alarga munosib ot turur».

Anda Yapaloqqush aydi: Ilgari o'tgan yaxshilar masalidurkim: «Yaxshi nafas — yarim mol», bari bolamning asbobi kulonkirliigi minqori bilan changalidin ma'lum va ravshan emasdurmu?»¹⁹

¹⁶ Sen bizni kambag'al va zaif, hech narsaga kuchi yetmaydigan deb o'yladingmi?

¹⁷ Bunday fahm va aqlga ega bo'lgan kishilarni ko'rgan emasman.

¹⁸ O'tmishda Abdulkarim deydigan bir qassob bor ekan. Bu odam echki bilan qo'y go'shtini aralashtirib qanaraga osar va xaridorlarni aldab echki go'shtini ham qo'y go'shti deb sotar ekan. Xaridorlar boshqa qassobdan go'sht olganlarida echki go'shtini avvalgi qassobning nomiga nisbat berib: «Bu Abdulkarimning go'shti emasmi?» — deb so'rar ekanlar. Shu munosabat bilan echkining oti Abdulkarim deb atalib ketgan.

¹⁹ ...bolamning kulonkirlik sabablari tumshug'i bilan changalidan ma'lum va ravshan emasmi?

Anda Ko'rqush aydi: «Rost aytursan, «Qo'chqor bo'lur qo'zining peshonasi do'ng bo'lur, og'o bo'lur yigitning peshonasi keng bo'lur». «Chuchvarani xom sanabsan» o'xsharki, «otasi urmas qo'ng'izni, bolasi urar to'ng'izni», degan so'zga ishonma. «Halvo degan birla og'iz chuchumas».

*Takya bar joyi buzurgon notavon zad ba gazzob,
Magar asbobi buzurgi hama omoda kuni²⁰.*

Sening bu so'zing qarchig'aylik dag'dag'asi kulang boshiga tushub durroj shikorin ixtiyor qilib, o'zi balchiqqa botib qolganga o'xshar. Ori, haddidin har kishikim oshsa, jazosi mundog' bo'lur. Bu so'zning tafsilini «Silsilat uz-zahab»²¹ din top. Burung'ilar masalidurki: «Ayozi²², haddingni bil, barchani qo'y, o'zingni bil», «Namangan — shahri vayron, oti ulug', sufrasi qurug'», «Uyda chaksa uni yo'q, tom boshida qo'sh tanur», «Sichqon sig'mas inig'a, g'alvir bog'lar dumig'a», degan iborat senga sodiq kelur²³.

Anda Yapaloqqush aydi: «Ey Ko'r, bas, kulang qarchig'a ishini qilurman deb, balchiqqa botib o'lganini menga hikoyat qilursan, man ham biyno va nobiyno hikoyatin bilur-manki, nobino bino so'zini quloqqa olmay, o'z xijolatidin o'zini ilonga chaqtirib halok bo'ldi. Senga gapirsam, bu

²⁰ Ulug'larning joyiga suyanib, behuda maqtanma. Avval ulug'likning hamma shartlarini tayyorla.

²¹ «Silsilat uz-zahab» («Oltin zanjir») — mashhur shoir Abdurahmon Jomiyning «Haft avrang» («Yeti taxt») asaridagi dostonlardan biri.

²² Ayozi — Mahmud G'aznaviyning eng yaqin vazirlaridandir.

²³ ..iboralar senga to'g'ri keladi.

muhiim xayr kechga qolur. Bu hikoyatning bayon voqeasini istasang «Kalila va Dimna»²⁴ din top».

Anda Ko'rqush aydi: «Ey besabr, ...sen o'z yarog'ingni qilg'uncha sabr qilsang xo'bdur. Sabrni yaxshilar andog' ta'rif qilmishlarki:

*Sabr bilan basta eshikdur kushod,
Sabr bilan topdi eranlar murod.
Sabr sening dardinga darmon bo'lur,
Sabr bilan xor guliston bo'lur,
Sho'ra zamin bog' ila bo'ston bo'lur.*

*Basta eshik ochg'usidir sabr, bil,
Sabr qil-u, sabr qil-u, sabr qil²⁵.*

Va aytmishlarkim,

*Sabr qilsang, g'o'radin halvo bitar,
Besabrlar o'z oyog'idin yitar,*

Yapaloqqush aydikim: «Ori, balog'a sabr, qazog'a rozi bo'lmoqdin o'zga choram yo'q, lekin sabrning joyi bilan huzn va anduhdin bo'lak nimarsasi yo'q²⁶. Sabr qilib, yaxshi ish qo'ldan ketsa, o'xshamas»²⁷...

²⁴ «Kalila va Dimna» mashhur hind masallar to'plami bo'lib, G'arb va Sharq tillariga tarjima qilingan.

²⁵ Sabr qilish bilan yopiq eshik ochiladi, sabr qilish bilan mardlar murodiga yetadi. Sabr sening dardingga darmon bo'ladi, sabr bilan tikonli yerlar gulistonga, sho'rali yerlar bog'-u bo'stonga aylanadi. Yopiq eshik sabr qilish bilan ochiladi, shuning uchun sabr qil, sabr qil va sabr qil.

²⁶ Lekin sabr qilib, ba'zan kishi qayg'u-alam (huzn, anduh) ga duchor bo'ladi.

²⁷ Sabr qilib, yaxshi ish qo'ldan ketsa, tuzuk bo'lmaydi.

Anda Ko'rqush aydi: «Yomong'a o'lim... muhim xayr ishiga yuborur kishi bu nav' bo'lurmu?»²⁸ Eshitgan emasmusankim, yaxshilar aytibdurlarkim, shirin-shirin so'zlasang, ilon inidin chiqar, achchiq-achchiq so'zlasang musulmon dinidin chiqar». Sening bu noshoysta so'zingga bormasman. Tojikning bir masali borki: «Zo'ri behuda miyon meshikanad»²⁹.

Anda Yapaloqqush aydi: «Sen mannoun lil xayr» o'xsharsan³⁰, sendin sovuq hasad isi kelur».

Anda Ko'rqush aydi: «Men sovuq hasad qarindoshi emasman, seni xo'b bilurmankim, «Qalb qozoni qaynamas, qaynasa ham quyulmas», derlar. «Haromzodaning quyrug'i bir tutam. Menga ko'p yuz keltursang, nechukim, qading'i yaxshilardan bir masal qolibdur: «Yaxshilik qil suvg'a sol, suv bilmasa, boliq bilur, boliq bilmasa, xoliq bilur». Avval borib Kulonkir sulton jamolini ko'rub, sovuq so'zini eshitib, tuzini totib³¹, so'ngra borsam kerak», — deb Kulonkir sulton xizmatiga ravona bo'ldi. Yarim farsax yo'l borganda, shul asnoda bir Hudhud yo'liqdi, salomlashib aydikim: «Qaysi oshyoni balanddin parvoz qilding?»³²

Anda Ko'rqush aydi:

«Parvozi bandagi bafazoye namerasad,

Ey xok, past bosh, balandast osmon»³³.

Bizning parvozimiz ma'lumdur».

²⁸ Muhim xayr ishiga yuboradigan kishi shunday bo'ladimi?

²⁹ Behuda zo'r urish bel sindiradi.

³⁰ Sen yaxshilik qilishga to'sqinlik qiluvchiga o'xshaysan.

³¹ Tuzini totib...— ovqatini yeb ko'rib...

³² Qaysi baland uya (in)dan uchib kelding?

³³ Bandaning uchishi osmonga yetmaydi. Ey tuproq, past bo'l, osmon balanddir.

Anda Hudhud aydi: «Ey Ko'r, men muammodin bexa-
barman, to'g'ri so'zing bo'lsa, so'zla. Mofiz zamiring men-
ga bayon qil»³⁴.

Anda Ko'rqush aydi: «Men Yapaloq bibi sovchisidur-
man, Boyo'g'lining qiziga xostkorlikka borurman».

Anda Hudhud aydi: «Yapaloqqushning kam xiradlig'ini
emdi bildim. Har oyina o'z jinsidin, yapaloqlar qurug'on-
dek seni yubordimu?.. Bilmasmusankim: «Yumruq buku-
lub sang bo'lmas, echki yugurib lang bo'lmas»³⁵ va yana:
«Kesgon oshg'a o'xsharmu yovg'on bo'lomuq»... Sening
serka tilarga lab-lunjing yo'q ekani ma'lum va mashhurdir.
Va yana qo'lidin kelmas ishga urungan, najjorlik qilg'on
Maymunga o'xshash rasvo bo'lma».

Ko'rqush aydi: «Hikoyat qil».

Hudhud aydi:

*Bor edi Kashmir navohiyda tog',
Bog'i Eram rashkidin ko'ksida dog»³⁶.*

*Anda imoratga yarog'lig' yag'och,
Yetti quloch bo'yi o'n ikki quloch»³⁷.*

*Bor edi ko'b ne'mat-u alvonlari»³⁸,
Xurram-u ma'mur edi hayvonlari»³⁹.*

³⁴ Ko'nglingdagini menga ayt.

³⁵ Maqolning mazmuni: «Musht bukilsa ham, tosh bo'lolmaydi, ech-
ki esa yugursa ham, cho'loq bo'lmaydi».

³⁶ Kashmir degan mamlakatda bir tog' bor edi. Uning go'zalligi
Eram bog'ining ko'ksiga dog' bo'lib tushardi.

³⁷ Tog'dagi yog'ochlarning bo'yi yetti va o'n ikki quloch edi.

³⁸ Xilma-xil ne'matlari ko'p edi.

³⁹ Hayvonlari shod-xursand va to'q edi.

*Zulf kabi sunbuli xushbo'lari⁴⁰,
Rohatijon erdi oqar suvlari.*

*Uydin ulug'roq edi bir gulbune⁴¹,
Anda vatan tutmish edi Maymune⁴²*

*...Jon sotib o'zni o'yin etardi tan⁴³,
O'qur edi qissayi hubbul vatan⁴⁴.*

*Bir kuni najjori xiradmandi fard⁴⁵,
Ko'ngli yag'och yo'qlig'idin qildi dard⁴⁶.*

*Bordi o'shal toqg'aki mavkuf edi,
Ezgu yag'ochlar anga ma'ruf edi.*

*Shaxrning zindonidin ozod o'lub⁴⁷,
Tog'ning Shirinig'a Farhod o'lub⁴⁸.*

*Sonur edi o'zini tog' xisravi,
Tog'ni o'qub Dehlavi-yu ma'naviy.*

⁴⁰ Xushbo'y sunbullari zulfga o'xshardi.

⁴¹ Bir gul daraxti uydan kattaroq edi.

⁴² Bir maymun o'sha daraxtni o'ziga vatan qilib olgan edi.

⁴³ O'z tanasini o'yinga solardi.

⁴⁴ Vatan muhabbati haqida hikoya o'qur edi.

⁴⁵ Aql sohasida yagona bo'lgan duradgor bir kuni...

⁴⁶ Yog'och yo'qligidin ko'ngli alam chekdi.

⁴⁷ Shahar zindonidan ozod bo'lib... («shahardagi diqqinafaslikdan qutulib»... ma'nosida).

⁴⁸ Bu misrada Gulxaniy tog'da kezayotgan Najjorni Farhodga o'xshatadi.

*Elina navkissalarin qistari⁴⁹,
Rasm edi Najjor yag'och istari⁵⁰.*

*Egdi dili go'shasining pardasin⁵¹
Belg'a suqub tesha bila arrasin.*

*Borib anga kesdi yag'och reshasin,
Qo'ydi o'shal yerda unutib teshasin.*

*O'zga toqg'a bordi-yu kesdi yag'och,
Yormoqini qildi magar ul iloj.*

*Bolta bila bir uchini yordi ul,
Pona qo'yub, tesha sari bordi ul.*

*Tushti banogoh anga Maymun ko'zi,
Oqil-u dono sanab ul dam o'zi.*

*Aydi: «Ulus ichra bu bir kasbdur
Kasbni boshina kiysang nasbdur.*

*Kisai purzar emish elga hunar⁵²,
Behunar elni dedilar: reshi xar⁵³.*

*Men daxi najjorlikni o'rganay,
Bolalarim barchasig'a o'rgatay».*

⁴⁹ Beliga yangi asboblarini qistirdi.

⁵⁰ Duradgorning yog'och qidirishi odat edi.

⁵¹ Dilining bir chekkasidagi pardani egdi.

⁵² Hunar xalqning hamyonini oltin bilan to'ldiradi.

⁵³ Hunarsiz kishini eshak yag'iri — nodon, ahmoq deydilar.

*Jahd qilib turdi ravon borgali⁵⁴,
Ya'ni yag'och qolmishini yorg'ali...*

*Mindi yag'och ustig'a Najjordek,
Kosibi purkardayi purkordek⁵⁵.*

*Ketdi hunar shavqi bila g'ussasi⁵⁶,
Tushdi yag'och ayrisig'a dumchasi.*

*Balki nedin bo'ldi tutulmoqligi,
Mumkin emas o'ldi qutulmoqlig'i.*

*Odami jinsida yo'q qissasi,
Qoldi aning dumchasining hissasi.*

Bilgilki, Maymun najjorlik qilurman deb qo'lg'a tushub ertadan kechgacha kaltak birla urub o'ynatib baloga giriftor bo'lg'ondek, sen ham muhim xayr ishini bitirolmay mulla Iso avliyo birla Abdurahmon oftobachidek xalqning la'nat so'zidin chiqmay yurma. Yomon isnod sendin qolur⁵⁷.

Ko'rqush aydi: «Men ham bu ishda hammollikka ravom yo'q⁵⁸, lekin taqdir bilur.

*Odami ko'b hiyla-u tadbir etar,
Lek ishini oxiri taqdir etar.*

⁵⁴ Astoydil harakat qilib o'sha tomonga bordi.

⁵⁵ Tajribali ustadek.

⁵⁶ Hunardan xursand bo'lib, g'ami ketdi («qilayotgan ishiga berilib ketib, o'zini unutdi» ma'nosida).

⁵⁷ Sendan yomon ot qoladi.

⁵⁸ Men ham bu ishda hammollik qilishni istamas edim.

Sen tevaning bo'tasi onasi birla munozara qilgonidin
xabarsiz o'xsharsan».

Hudhud aydi: «Hikoyat qil».

Ko'rqush aydi:

*– Bor edi Farg'onada bir sorbon,
Tevasi bor erdi tug'di nogahon.*

*Ahl-u ayoli aning bas erdi cho'x⁵⁹,
Ozuqidin kulbasida narsa yo'q.*

*Hosili dunyo edi bir tevasi⁶⁰,
Emadigan orqasida bo'tasi.*

*Bir kuni ul tevasini qo'mladi,
Ortadigan yuklarini jo'bladi.*

*Yuki og'ir erdi va ham yo'l yiroq,
O'rtadi tayloqini nori firoq⁶¹.*

*Fasli tamuz erdi: havo ko'b isig',
Yo'lda temirdek edi qumlar qiziq.*

*Och o'tina kuydi anodin judo,
Modarining mehrida erdi ado⁶².*

⁵⁹ Oilasi katta edi.

⁶⁰ Tuyasidan boshqa hech narsasi yo'q edi.

⁶¹ Ayriliq o'ti tuyaning bolasini o'rtadi.

⁶² Onadan judo bo'lib, ochlik o'tida kuydi. Onasining mehri o'tida
ado edi.

*Jahd ila yetmay anosin keynidin⁶³,
Qumda kuyardi g'ami ul siynadin⁶⁴.*

*Og'ir yuki yo'lda o'shal sorbon,
Yo'lda cho'kurdi tuzatay deb ravon⁶⁵.*

*Bo'tasi borib edi orqosidin,
Yondi haroratlari yag'mosidin⁶⁶.*

*Bo'zlanib aydi: –Halo berahm onam,
Kuydi-yu yondi, tutashti tanam.*

*Asta-asta yursang, bo'lg'ay na g'am,
Siynayi sutingdin emay dam-badam».*

*Aydi anosi bolasig'a boqib,
Ko'zlarining yoshlari suvdek oqib:*

*«Ko'rki, burunduq⁶⁷ kishining qo'lida,
Bu kishining ko'zlari o'z yo'lida.*

*Menda agar zarra kabi ixtiyor
Bo'lsa edi, bo'lmas edim zeri bor⁶⁸.*

⁶³ Harakat qilsa ham, onasiga yeta olmay.

⁶⁴ Ham qumda, ham qalbdagi g'am bilan kuyardi.

⁶⁵ Tuyakash yukni yaxshilab tuzatayin deb, tuyani cho'ktirdi.

⁶⁶ Issiqlikning talon-torajidan yonardi.

⁶⁷ Burunduq – tuyaning burnidagi tog'ayni teshib tiqib qo'yiladigan yog'ochga burunduq deyiladi. Mazkur burunduqqa arqon bog'lanadi, arqon egasining qo'lida bo'ladi.

⁶⁸ Menda agar zarracha ixtiyor bo'lganida edi, men yuk tagida bo'lmasdim.

Burung'ilar masalidurkim: «Qizni kim suymas, qimizni kim ichmas», «Karnaychidin nima ketar, bir puf».

Anda Hudhud aydi: «Ori, amonat so'zga amin bo'lmoq yaxshilar mevasi turur⁶⁹. Sen daxi kulni o'z ko'moching ustiga tortma va bahodir duradgordek teshani o'z tarafing-ga chopma⁷⁰.

*Monandayi arra bosh dar ilmi maosh,
Gohe so'yi xud mekash-u, gohe meposh⁷¹.*

Monandi arra bo'l, du jonibg'a kamohaqquhu tushub so'zlagil...»⁷² deb vidolashib ketdi.

Alqissa, Ko'rqush yiqila-surila, Kulonkir sulton dargohiga ravona bo'lub, sarmanzilig'a yetdi. Ko'rdikim, ajab sha'n-shavkatlik borgohi bor ekanki, savsan ko'b til bir-lan aning vasfidin o'jiz va har turluk muarraf ta'rifi aning sha'nida nochiz⁷³:

*Ko'rdi tikilgan edi bir borgoh,
Borgahi xisravi anjum sipoh⁷⁴.*

*Kungirasi ko'kka tegib o'rdalar,
Xayma-u xirgoh-u saropardalar.*

⁶⁹ Amonat so'zga xiyonat qilmaslik yaxshilarning odatidir.

⁷⁰ O'z manfaatini ko'zlama.

⁷¹ Mazmuni: Tirikchilik ilmida arra singari bo'l, ba'zan (arrani) o'z tomoningga tort, ba'zan (qipiqni) sohib yubor.

⁷² Arraga o'xshagil, ikki tomonga adolat bilan so'zlagil.

⁷³ Ko'rsa, shunday ajoyib saroyi bor ekanki, safsar gul ko'p tilli bo'lsa ham, uning maqtovigga o'jizlik qilar va har qanday ta'rif qiluvchi, tasvirlovchi odamning ta'rifi uning go'zalligini ifodalay olmasdi.

⁷⁴ Askari yulduzlar kabi son-sanoqsiz bo'lgan ulug' podshohning saroyidek edi.

*Bir necha qushlar bila hamroz o'lub,
Bulbul-u qumri bila damsoz bo'lub.*

*Nag'mayi qonunlig'ini soz etib,
Da'viyi Fir'avnlig' og'oz etib⁷⁵.*

Ko'rqush bu asosi bolo qiyosni ko'rub⁷⁶, borgoh darvozasidin «Salom, hay-hay!» ovozinining savlatidin kirolmay o'lturub qoldi. Kulonkir sulton xizmatida bir Kuykunak otlig' qullari hozir erdi. Kulonkir sultonning Ko'rqushg'a nazari tushub, Kuykunakg'a buyurdikim: «Borib g'ulomgardishda o'lturgan odamdin xabar ol, muhtoj, mustamandmu, yo och va yalang'ochlikdin keldimu? Sazovari xayr bo'lsa, munda olib kel».

Anda Kuykunak ilgari qadam qo'yub, Ko'rqushning oldig'a kelib aydikim: «Ey bobo, qaysi oshyoni balanddin parvoz qildingiz?»

Anda Ko'rqush Kuykunakning takabburona so'zini anglab aydi: «Ey bolam, sen so'rg'uchi bo'lg'uncha va men javob berg'uvchi bo'lg'uncha, ikkimiz ham g'oyib bo'lsak yaxshidir».

Anda Kuykunak aydi: «Yaxshilar topib so'zlar» degan-dek, ya'ni bizni arkon davlat orasida kichkina ko'rdingizmu? «Kichkina demang bizni, ko'tarib uramiz sizni», yoyinki «Kuykunak o'z yerida g'oz olur, ham o'rdak», «O'zingni er bilsang, birovni sher bil».

Ko'rqush aning xud donolig'ini anglab aydi: «Ey bolam, sen onasig'a o'rgatgan o'g'ilg'a o'xsharsan. Burung'ilar masalidurki, «Sigir suv ichguncha buzoq muz yalar», mehmon bo'lsam, ta'zim qilsang lozim erdi.

⁷⁵ Qonun nomli musiqa asbobining nag'malarini sozlab, Fir'avnlilik da'vosini boshlab.

⁷⁶ Ko'rqush bu yuksak qiyosli asosni ko'rib...

Nechukkim aytmishlar:

*G'am hujum etganda besomonlig'im o'rtar meni,
Mezbon xijlat chekar har necha mehmondur tanish*⁷⁷.

Borakalloh, mehmonni siylamoqni sendin o'rgandim, dedi.

Anda Kulonkir mehmonga ozor berganini anglab, Kuykunakni jerkib, ko'zidin andog' nari soldikim, qayta ko'rmoqlik nomumkin bo'ldi⁷⁸.

Bas, Ko'rqushni imlab, yonidan joy berib aydikim: «Ey bobo, xush kelibsiz, ma'zur tutung⁷⁹ va o'zingizdek kishilar debdurlarki: «Tanimasni siylamas».

Anda Ko'rqush so'zga daraftod bo'ldi⁸⁰. Va aydiki: «Ulug'ning dargohida donish va ahli xiradmandi bohush har qancha ko'b bo'lsa ham oz bo'lur». Xususan, podshohi odilga uch toifadin guzir⁸¹ va chora yo'qdur; avval, olimi boamalki, podshohning oxiratliq asbobini anga ko'rgazsa. Ikkinchi vaziri sohibi ra'yki, podshohning dunyoliq yarog'ini taraddudida bo'lsa⁸². Uchinchi, munshiyi rostnavis, qalamzani nigahdor va shamshirzan⁸³. Holo bu tur-

⁷⁷ Mehmon kutuvchi — uy egasi mehmon har qancha tanish bo'lsa ham, xijolat tortadi, chunki shu mehmonning qanday qilib ko'nglini olishni o'ylaydi.

⁷⁸ Ko'z o'ngidan shunday quvladiki, uni qayta ko'rish mumkin bo'lmadi.

⁷⁹ Bizni kechiring, uzrimizni qabul eting.

⁸⁰ Ko'rqush so'zga kirishdi.

⁸¹ Xususan, odil podshoh uch guruhdan qochmasligi kerak.

⁸² Fikr va mulohazalarga ega bo'lgan vazir podshohga bu dunyoda nima kerak bo'lsa, shularning hammasini tayyorlasa.

⁸³ Haqiqatni yozadigan yozuvchi, hukm va farmonlarni yozib tarqatuvchi kotib posbon, qilichboz bo'lsa.

gan oshxo'ri jomadarronlar taom yemoqqa hozir, maslahat aqli qosir. Qadimgi buzurg mashoyixlardin bizga bir masal qolibdurki⁸⁴: «Erga bersang oshingni, erlar silar boshingni, itga bersang oshingni, itlar chaynar boshingni...» va yana: «Yaxshi bila yurding — yetding murodg'a, yomon bila yurding — qolding uyatg'a» yoinki: «Yomong'a yondoshsangiz, balosi yuqar, qazong'a yondoshsangiz, qarosi yuqar...», «Biz qo'y ko'rmasak ham, qiy ko'rgan eduk...» Bu toifaning oz xizmati, ko'b minnati bo'lur. «Har kim bu toifadin muruvvat tilabdur, go'yo tol yog'ochdin zardolu tilabdur...»⁸⁵

Ko'rqushning so'zi Kulonkir sultong'a bodayi sabuhiy nash'asidek ta'sir etdi va nasoyihning abiri jon komig'a turktoz etdi⁸⁶. Bahaddiki vujudining vayronasi ma'mur bo'lub, obodonliqg'a yuzlandi⁸⁷. Kulonkir sultonning ilgari mehmondin qolg'on oshi bor edi, ani Ko'rqushning oldiga qo'ydi, aydi: «Oz oshg'a imdod yo'q».

Anda Ko'rqush aydi:

*Karam na erdi baxillik so'zin deding, ey shoh,
Oz oshni bergucha mundin ziyoda o't-u olov⁸⁸.*

⁸⁴ Bu turgan tekinxo'r oshxo'rlar oshga tayyor, maslahat berishga aqli kuchsiz; qadimgi ulug' keksalardan bizga bir maqol qolibdirki...

⁸⁵ Kimki bu xil kishilardan odamgarchilik, yaxshilik kutsa, tol daraxtidan o'rik kutgandek bo'ladi.

⁸⁶ Ko'rqushning so'zi Kulonkir sultonga tong paytidagi ichkilik nash'asidek ta'sir etdi va nasihatlarining xushbo'y hidi jon bahrasiga hujum qildi.

⁸⁷ Ko'rqushning so'zidan Kulonkir sulton vujudining vayronasi obod bo'ldi.

⁸⁸ Ey shoh, saxiylik to'g'risida so'zlagan eding, nima uchun baxillik qilding? Oz oshni berganingdan ko'ra, o't-olov berganing yaxshiroq.

Anda Kulonkir sulton aydi:

*«Az karam nest baxili kardan,
Xon nihodan taomi xoʻrdan beh»⁸⁹.*

*«Oz oshim, gʻavgʻosiz boshim»,
deb yolgʻiz inoyat qiling».*

Anda Koʻrqush aydi: «Osh egasi bila totligʻ».

Kulonkir sulton aydi: «Xoʻb boʻlur, oshga deganda qu-ruq kalla yugurur», deb qoʻl uzata berdi. Bir yemogʻliq qildikim, tabaq tubiga tushdi⁹⁰. Koʻrqush har qancha taraddud qildi, oshni tabaq tagida topmadi. Anda Koʻrqush aydi: «Kalomi majid tarjimasi tufurki, «Yenglar, ichinglar, isrof qilmanglar». Bu nechuk osh yemogʻliqdur?»

Anda Kulonkir sulton aydi: «Bizning shaʼnimizda isrof boʻlmas. Nechukkim, qiyomatlik hisob-javobini mazmuniga boqib osh yedumki, anda ortuq halol-haromdin hisob olurda, munda oz-oz olib, oxiratda hisobini koʻb berguncha, munda bir olib, anda bir javob bersam yaxshidur va yana «Quyrugʻi uzun tovushqon, yomon boʻlur soʻzni bir-birigʻa qoʻshgʻan. Turing, muhim xayrgʻa taammul qilmang»⁹¹, — deb javob berdi.

Alqissa, Koʻrqush oʻrnidan turub, jadd-u jadal aylab, Boyoʻgʻli sarmanziligʻa ravona boʻlub, qatʻiy manozil qilib, muddao devorigʻa boshi⁹² va istidoʻ hadafigʻa murod oʻqi

⁸⁹ Baxillik qilish karamdan emas, dasturxon yozilgach, taom yemoq yaxshidir.

⁹⁰ Tovoq (lagan)ning tagi koʻrindi, tovoq (lagan)da hech narsa qolmadi.

⁹¹ Turing, muhim yaxshilik ishida oʻylanib oʻtirmang.

⁹² Muddaosiga yetdi, maqsadiga yetdi.

tegdi⁹³. Zamondin keyin Boyo'g'li Ko'rqushning kelganidan ogoh bo'lub, aning oldig'a chiqib «xayra maqdam birra'si nal'ayn⁹⁴, xush kelibsiz», deb ta'zim birla ko'rushub, bir-birining yuzini cho'qushib Boyo'g'li Ko'rqushni uyasig'a qo'ndurdi va oldig'a mohazar qo'ydi. Ko'rqush so'zlamasdan burun taomg'a tusha berdi.

Boyo'g'li aydi: «Taom yemakda so'zlab yemak yaxshidur. Monand hayvondek xomush taom yemak ozoda mardum shevasidin ermas»⁹⁵.

Anda Ko'rqush aydiki: «So'zlamakdin o'zga chora yo'q⁹⁶. Lekin ilgari o'tgan yaxshilar masalidurkim: «Avval taom, so'ngra kalom», «Ayron tilab kelsang, chelakingni yashurma», andog' voqif va ogoh bo'lungizki, sizning toleyi garduningiz burjida⁹⁷ saodat partavlik masturalik sadafidin paydo bo'lgan, Kulonkir sultonga munosib Gunashbonu ismlik nozparvar mahliqo qizingiz bor emish⁹⁸. Yapaloqning bolasi Kulonkir sultonga munosibi ko'rub sovchi bo'lib keldim. Siz bir shirin javob bering. Anglab borib taraddud qilali», dedi.

Anda Boyo'g'li aydi: «Ori, bolaning bo'yi yetibdur, o'zidin so'rab javob bersam kerak», deb turub qizin oldig'a kirdi.

⁹³ Yalinib-yolvorib so'rash nishoniga maqsad o'qi tegdi.

⁹⁴ Qadamlari bosh ustiga, ko'z ustiga.

⁹⁵ Hayvonga o'xshab indamasdan ovqat (taom) yemak yaxshi, to'g'ri kishilar odatidan emas.

⁹⁶ Jim o'tirib bo'lmaydi. So'zlash kerak.

⁹⁷ Burj: 1) qadimgi astronomiyada quyoshning yillik harakat doirasidagi o'n ikki nuqtaning har biriga burj deyiladi; 2) qal'aning cho'qqisi.

⁹⁸ Shunday xabardor va ogoh bo'lingizki, sizning osmoningiz burjida baxtingizning ravshan va pardalangan sadafidan paydo bo'lgan, Kulonkir sultonga munosib Gunashbonu ismli noz qilishga o'rgangan oy yuzli qizingiz bor emish.

Aydi: «Ey bolam, Yapaloq bibining bolasi Kulonkir sulton havo xoh bo'lub, sovchi yubormish, na javob berursan?»

Anda Gunashbonu oyim, nachukkim ro'zg'or qizlarining a'lolaridur⁹⁹, «sukut — alomati rizo», degandek, boshini quyi solib o'lturdi. Boyo'g'li qizining maylini bilib aydiki: «Bu bolig'a ko'ngli borga o'xshar», degach, qiz tilga kelib aydi: «Ey bema'ni chol, soqolingdan uyol. Xomush turmoqlik javobi bo'yla bo'lurmu?»¹⁰⁰ Xayr ishig'a mutakallim bo'lg'onining xitobi bo'yla bo'lurmu?»¹⁰¹...

Anda Boyo'g'li aydi: «Ey boshing kesulgur, anglagan emasmusan: «O'lturgan qiz o'rnin topar».

Anda Gunashbonu oyim aydi: «Ertagi savdoning dahsar og'irlig'i bor», «Kechki ekinning xatari bor» va yana aytibdurlarkim: «Ertagi ishni kechg'a qo'yg'udek emasdur».

Anda Boyo'g'li bildikim, tadbirning yengi bilan taqdirni yashurub bo'lmas erkan. O'rnidin turub, Ko'rqush oldig'a chiqdi.

Ko'rqush aydi: «Bo'rimusiz, tulki?»

Anda Boyo'g'li aydi: «Bu daf'a boring, daxi bir javob olursiz, ilgari o'tgan yaxshilardan bir masal qolibdur: «Yolg'iz otni changi chiqmas, changi chiqsa ham, dong'i chiqmas» va yana: «Ot olsang uying birla kengash», debdurlar. Men ham qarindosh-urug'umni yig'ib, mashvarat aylab anga yarasha sizg'a javob bersam kerak», debdi.

Anda Ko'rqush aydi: «Xayr ishig'a hech istixora hojat emas. Nechukkim Xo'ja Hofiz Sheroziy¹⁰² aytibdurlarki:

⁹⁹ Gunashbonu oyim turmush qizlarining eng yaxshilaridandir.

¹⁰⁰ Javob bermay indamay turganimni shunday tushundingmi?

¹⁰¹ Sovchi bo'lgan kishining yaxshilik ishi haqidagi so'zlari shunday bo'ladimi?

¹⁰² Xo'ja Hofiz Sheroziy — fors shoirlaridan bo'lib, 1369-yilda vafot etgan.

«Dar kor xayr hojati hech istixora nest»¹⁰³.

Anda Boyo'g'li aydi: «Bolaning ixtiyori qo'lidadir».

Anda Ko'rqush aydi: «Andog' bo'lsa, bir chuchuk javob bering, anglab borib javob beray», dedi.

Anda Boyo'g'li aydi:

*«Dar hama kor mashvarat boyad,
Kori bemashvarat nako' noyad»¹⁰⁴.*

Anda Ko'rqush aydi: «Mashvarat bag'oyat yaxshidur. Lekin donishlik birla qilmoq kerak¹⁰⁵, borgoh aql-u donishdindur. Xirad sar chashmasidin ko'r¹⁰⁶, el izosi anga mashhur¹⁰⁷; och yurib kekirgan, og'zi birla ishini bitirgan, goh bechorliqg'a iqror, goh o'zini Tahmatan oluvchi bahodiri jarror¹⁰⁸; muft topilganda oshar, ichi po'k, ko'zi ko'k nodonlarga Umar iyor, donishmandlar safida bir naqshi devor¹⁰⁹, elga ma'lum va mashhur Muhammad Sodiq zararning o'g'li parishon ro'zg'orga kengashib, bizni aro yo'lda qo'ymang».

Anda Boyo'g'li aydi: «Farosat oyog'i oqsoq, tevadek yegani sho'ra va yantoq, ilgari o'tgan so'zning birini ming qilib so'zlarga toq, oyog'idin osilgan so'tqoq qushga o'xshash Jalil bo'qoq oshpazdek bosh ahmoq emasman. Ko'bga kengash, o'z bilganingni qil debdurlar».

¹⁰³ Yaxshi ishni bajarish uchun fol ochib o'tirishning keragi yo'q.

¹⁰⁴ Har bir ishda maslahat lozim, maslahatsiz ish yaxshi emas.

¹⁰⁵ O'ylashib, aql bilan maslahatlashmoq kerak.

¹⁰⁶ Aql bulog'i bilan ko'rib, podshoh saroyi (borgoh)ni aqlli va bilimdonlar bilan to'ldir.

¹⁰⁷ Shunday bo'lmasa, xalqning ta'na qilishi turgan gap.

¹⁰⁸ Ba'zan o'zini Tahmatan (Rustamning laqabi) deb biluvchi qo'rqmas qahramon.

¹⁰⁹ Bilimdonlar qatorida bir devor naqshi.

Alqissa, Ko'rqush bu navbat farah afzoni eshitib¹¹⁰, xursand bo'lib, Yapaloq bibi manzilig'a yetdi. Boyo'g'lining anchakim, muhim xayrg'a rag'bat bor erdi, bayon qildi.

Alqissa, Yapaloqqushning bir Qarg'a do'sti bor erdi: Sho'ranul, qushlar ko'zig'a go'l, o'z ishig'a pishiq, harom-zodayi tarror, o'g'ri mishiq¹¹¹, harif ayyor solor, davlatmandlar asnofida mumsiki beor¹¹², har murda ustida tayyor, yigirmaning beshini mustahaqg'a berib, o'n beshini qo'ynig'a urgan, tumshug'i shoh Zokirboy kafshfurushning tumshug'iga o'xshar ekan. O'shal diyorda Maliki Shohinki, qushlarning shohlig'i anga mansub erdi va Kulonkir sulton anga dangalnishin pahlavon erdi¹¹³, Sho'ranulni Malik Shohin janobig'a sevinchig'a chopturdi. Manozil va marohil tay qilib, Malik Shohinning borganig'a kelib, ta'zim va tavoze birla salom qilib, Yapaloqqushning ruq'asini uzatdi. Malik Shohin noma mazmunini anglab, bir zamon tavaqquf aylab¹¹⁴ aydiki: «Seni yubormasa bo'lmasmudi?»

Anda Sho'ranul aydi:

Sarnavishti ahli ma'no chun qalam boshad siyoh¹¹⁵.

Ey podshohi olampanoh, o'zlari ma'ni foydasidin bebahra ekanlar. Sizga surati yomon bo'lsa, ma'noning guli bo'lsa ham, xush kelmas ekan. Andog' bo'lsa, so'fi Qo'chqordek bo'lsa, nodon, haq so'z aning oldida yolg'on, erta-kech qo'lida tasbih, virdi aning harza safih, suratda hech kami

¹¹⁰ Ko'rqush shodlik bag'ishlovchi xushxabarni eshitib...

¹¹¹ Mushuk.

¹¹² Boylar orasida beor baxil.

¹¹³ O'sha mamlakatda Malik Shohin degan bo'lib, qushlarning shohlig'i unga tegishli edi («qushlarning podshohi edi» ma'nosida) va Kulonkir sulton uning yuqori darajadagi, hurmatli pahlavoni edi...

¹¹⁴ Biroz vaqt to'xtab, biroz jim qolib.

¹¹⁵ Ilm ahlining baxti qalam singari qora.

yo‘q va ma‘no bejo ketsa, g‘ami yo‘q¹¹⁶ va goho kampirlar-dek engashgan, sochbog‘i yer supurgan va toqyasini chek-kasiga osgan. Olurda hisobi to‘qquz, berurda sanog‘i o‘ttuz; to‘g‘ri so‘zga to‘g‘onoq, izo va kulfatga yovuqroq¹¹⁷, makr va hiylada shaytondin mufsidroq, ko‘runmoqg‘a yuzsiz, so‘zi tuzsiz; yozda sovuq, qishda issig‘, sharorat peshalikda Homondin¹¹⁸ shadidroq¹¹⁹, kurk tovuqdek suvga pisharg‘a o‘ngroq¹²⁰, odamizod arosida Sayd Azimxon manzur bo‘lsa, men andin ahmoqroqmu?» dedi.

Malik Shohin aydi: «Borakolloh, o‘z aybin bilgan marddur»¹²¹, Malik Shohinning Kordon otlig‘ xazinachisi bor erdi. Anga buyurdikim: «Bizning jonibdin sulton Kulon-kir dangalnishining‘a to‘yning asbobini muhayyo qilib¹²².

Alqissa, Kordon kamari himmatni g‘aravdek¹²³ necha yerdin bog‘ladi. So‘ngra zamon tafakkurga borib aydikim: «Avloroq ulkim, o‘zim borib Boyo‘g‘liga uchrasam, har na

¹¹⁶ Har kun qiladigan ishi bema‘nilik, nodonlik, tashqi ko‘rinishida kamchiligi yo‘q, biror so‘zning ma‘nosi noto‘g‘ri ketsa ham g‘am chek-maydigan...

¹¹⁷ Birovni uyaltirish va kulfatga solishga yaqinroq.

¹¹⁸ Homon – Fir‘avn vazirining nomi, zolim va baxil odam bo‘lgan.

¹¹⁹ Yomonlikni odat qilib olishda Homondan shiddatliroq.

¹²⁰ Odatda tovuq kurk bo‘lganda tuxum qilishdan qoladi, bunday tovuqlarni kurklikdan qutqarish uchun suvga pishadilar. Kurk tovuq o‘jarroq bo‘ladi, odamlarga yuguradi; yoki kurk tovuqqa tuxum bosti-radilar, u jo‘ja ochadi, o‘shanda ham o‘jarligi qolmaydi. O‘jar, badjahl, nodon, sassiq odamlar shunday kurk tovuqqa o‘xshatiladi, uni ham suvga pishib olishni ma‘qul ko‘radilar.

¹²¹ Kishi o‘z aybiga iqrar bo‘lsa, u kishi marddir.

¹²² To‘yga kerakli asboblarni tayyorlab ber.

¹²³ Qalam uchun ishlatiladigan qamish. Bu qamishning har joy-har joyida bo‘g‘ini bo‘ladi; Kordon sahiylik kamarini qalam qamishdek necha yerdan bog‘ladi; bu o‘rinda Gulxaniy Kordonni g‘oyat saxiy, qo‘li ochiq qilib ko‘rsatadi, shuning uchun «saxiylik kamarini qamish-dek necha yerdan bog‘ladi» iborasini ishlatadi.

tilagan mahrlining taraddudida bo'lsam¹²⁴, o'z qulog'im bir-la eshitsam, anga yarasha to'y taraddudida bo'lsam¹²⁵. Xar-ji isrof bo'lmag'udek bo'lsun»¹²⁶, deb borurg'a azm qildi¹²⁷.

Kordonning joyidin Boyo'g'lining maskani uzoq erdi, balki muddati safar erdi¹²⁸. Safar yarog'ini bekami ko'st qilmoq kerak...¹²⁹ Burung'ilar debdurlar: «To'yg'a bor-sang to'yib bor, to'rqa to'ning kiyib bor», uydin g'amlanib chiqmoq kerak¹³⁰, nechukkim: «Uydagi so'z bozorg'a rost kelmas». Uyon Boyo'g'lining uyi bo'lsa, sichqon suyagidin boshqa nimarsa bo'lushi zohir va ma'lum emas¹³¹.

Alqissa, Kordonning o'ziga safar va hazarda hamroz va hama atvori pisandida va harakatlari maqbul, otasidin qol-gan Turumtoy tez parvoz¹³², so'z kelganda jilov saqlamay ro'baro' etguvchisi¹³³ bor erdi. Bozorg'a chiqtilar. Erta kun kech bo'ldi, oftob peshin joyig'a yetdi. Anda Turumtoy aydi: «Ey to'ram, sizning kirdikoringizni odamizod orasi-da Xolboqi misgarga o'xshaturman».

Kordon aydi: «Ey ahmoq, bu nima deganing?»

¹²⁴ Qanday mahr tilasa, shuni berishga harakat qilsam.

¹²⁵ To'yning harakatida bo'lsam.

¹²⁶ Sotib olingan narsalar isrof bo'lmasin.

¹²⁷ Borishga bel bog'ladi.

¹²⁸ Uzoq safar edi.

¹²⁹ Safarga kerak bo'ladigan narsalar bekami ko'st bo'lishi kerak.

¹³⁰ Uydin hamma narsani g'amlab chiqmoq kerak.

¹³¹ Gap mazmuni: U yog'i Boyo'g'lining uyi bo'lgandan keyin, uning uyida sichqon suyagidan boshqa narsa bo'lishi ravshan va ma'lum emas. Ma'lumki, boyo'g'li kechasi uxlamaydi, xunuk tovush bilan say-raydi. Sichqon, kalamush, yumronqoziq kabi hayvonlar oydin kecha-larda izg'ib qoladilar, mana shunday vaqtda boyo'g'li (boyqush) ularni ovlaydi va o'z uyasiga olib borib yeydi.

¹³² Turumtoy tez uchar.

¹³³ So'z navbati kelganda tortinmasdan qarshisida o'tirganga ayta-veradigan.

Turumtoy aydi: «Andoq eshitganim borki, odamizod farzandidin Xolboqi misgar degan bir ko'knori bor erdi, namozshom vaqtida birovning mehmonxonasig'a taom us-tida hozir kelibdur. Mardumlar sufrani qurshab o'ltirur erdilar¹³⁴, shul asnoda azon ovozi keldi. Kishilar aydilar: «Avval namoz o'qub, so'ngra taom tanovul qilali¹³⁵. Har kim namoz o'qimasa, taom yemasun», dedilar. Xolboqi misgar namoz uchun yer o'pgani yo'q erdi¹³⁶. O'rnidan tu-rub, tahorat qilib, namoz o'qub, so'ngra nafsini malomat qilib, darjang bo'lub¹³⁷, aytur erdikim: «Ey tosh kemurgur nafs, mening ko'knori holimg'a boqmay, qo'l-oyog'imga so-vuq suvni sazovor etib, rangimni kahrabodin¹³⁸ o'tkarib, oxir meni namozxon aylading!» Siz anga o'xshabsiz. Siz o'z nafsingizni bitkoring yo sulton amrini. «Ikki suyuklik bir ko'ngulga sig'mas», debdurlar va yana yaxshilar debdurki: «Ikki kema tutgan qoldi g'arqob ichinda, chiqmas ul den-gizdin bir kema tutmaguncha».

Anda Kordon aydi: «Ey beadab shum, xo'jayinga na-sihat qilg'uvdek bo'ldingmu? Qadimg'i yaxshilar aning uchun debdurlarki: «Yetim o'g'ul saqlasang, og'zi-burning qon etar, yetim qo'zi saqlasang, og'zi-burning moy etar». Va yana aytibdurlarki: «Ema bilgan qo'zilar ikki onani emar, ema bilmas qo'zilar o'z onasini emolmas». Kamina o'z nafsimni ham xushnud qilurman va ham sulton amrini. Sen xo'jayinga tanbih berguvdek bo'ldingmu?»

Anda Turumtoy aydi: «Taqsir afandim, xato qildim, og'iz oshga yetganda burni qonagan men bo'ldim. Eshit-ganingiz yo'qmu ilgari o'tganlardin masal qolibdurkim:

¹³⁴ Odamlar dasturxon atrofida o'tirgan edilar...

¹³⁵ Avval namoz o'qib, keyin ovqat yeylik.

¹³⁶ Xolboqi misgar namoz o'qimas edi.

¹³⁷ Nafsini yomonlab, tajang bo'lib...

¹³⁸ Rangimni sarig'dan ham o'tkazib...

«Arg'umoq ot bo'lmas ozg'an so'ng, xo'jasi qulig'a boqmas yozg'on so'ng». Lekin har qancha qulning xatosi ham bo'lsa, podshohning andin ortiqroq afv-u atosi bo'lur. Xurshidi olamtob zarraparvarliq oyinini qo'ldan bermas¹³⁹; bandalikning bo'stoni berangmu bo'lur¹⁴⁰, oftobning zarasidin or va nangi bo'lurmu?»¹⁴¹. Alg'araz Turumtoy aydiki: «Ey xojam, men Yodgor po'stindo'zdin ham o'tkarib so'zlabman o'xshar»¹⁴².

Anda Kordon aydi: «Bu so'zlarga Yodgor po'stindo'zning nima daxli bor turur?»¹⁴³ Muning tafsilini bayon qill!»

Anda Turumtoy aydi: «Odamizod orasida Yodgor bulotqi, degan bir odam bor erdi. Goho o'zini o'tkur so'fi ot qo'yub va goho sohibi donishmandi ro'zg'or¹⁴⁴ olib der erdikim: «O'n yoshimda hazrat Nuhning ob azobda qilg'on kemalarini yasarda yog'och tutushib erdim»¹⁴⁵. Va aytur erdikim: «O'n besh yoshimda hazrat Ibrohimni Namrud alayhilla'na manjiniqqa solib o'tg'a otarda bir poyasini tutushqon men erdim»¹⁴⁶. Va goho der erdikim: «Yigirma

¹³⁹ Dunyoni yorituvchi quyosh eng mayda jonivorlarni tarbiyalash odatini qo'ldan bermaydi.

¹⁴⁰ Qulluq qilishning gulzori rangsiz bo'ladimi? Kishining o'z aybini bilib uzr etishi xilma-xil gullarga to'lgan gulzorga o'xshaydi.

¹⁴¹ Oftobning nurida or va nomus bo'ladimi? Uzr etgan kishi oftobning nuriga o'xshaydi, u or va nomusli bo'lgani uchun, uzr etadi.

¹⁴² Men Yodgor po'stindo'zdan ham o'tkazib so'zlaganga o'xshayman.

¹⁴³ Nima daxli bordir?

¹⁴⁴ Turmush bilimlarining egasi.

¹⁴⁵ Nuh zamonasida katta suv toshqini bo'lib, butun dunyoni suv bosadi. Nuh kema yasaydi. Mana shu voqea yodga olinadi. Yodgor bulotqi «Nuhning kemasiga yog'och keltirib berdim», deb yolg'on so'zlaydi, chunki Nuh payg'ambar necha asrlar ilgari o'tgan, uni Yodgor bulotqi ko'rgan ham emas.

¹⁴⁶ Bobil mamlakatining podshosi Namrud Ibrohim payg'ambarni manjiniq (tosh solib otadigan qurol)ga solib o't (olov)ga otadi. Go'yo Yodgor bulotqi Ibrohim payg'ambarga yordam bergan emish.

besh yoshimda Xo'ja Ahmad Yassaviyning¹⁴⁷ marqadlarini qilurda loy tashib, xisht bergan men erdim»¹⁴⁸. Ul vaqtda o'lturgan jo'ralari aytur erdikim: «Ey Yodgor aka, rost so'zlagil», desalar, «Muhammadquli Bahodirdin bo'lakni bilsam, xudo ursun, der erdi. Men xabardor bo'lsam, andin ham o'tkarib so'zlabman o'xshar». Va yana aydi: «Ey to'ram, bu so'zga ham quloq solgilki, Yodgorning po'stin tikkanini ko'rsangiz, chokidan barmoq o'tar, xaridor ushlab ko'rib der ediki: «Bu qandog' tikish?» Ul javob berdikim: «Musht o'tmasa, yaxshi tikish», der erdi... Vah yana men xabardor bo'lsam, andin ham o'tkarib so'zlabman o'xshar. Andog' bo'lsa ham, o'z qullari afv qilg'uvdekdur», deb bo'yun sundi¹⁴⁹.

Kordon aydi: «Sungan bo'yunni qilich kesmas», deb durlar, gunohingni o'tdim. Sening holingga mulohiza qilsam¹⁵⁰, kam safarlikdin bu so'zlarni aytding, safarda ko'b tajriba hosil bo'lur, magar sen «Kalila va Dimna»din bexabar o'xsharsanki, Bozanda va Navozanda qissalarini senga bayon aylay».

Turumtoy aydi: «Og'zingdan o'rgulay, to'ram, bayon qiling!»

Kordon aydi: «Ilgari ayyomda ikki kabutar bor erdi, birini Bozanda, birini Navozanda der edilar va ikkovi kecha-kunduz bir oshyonda damsoz va bir koshonada hamroz erdilar. Bir kuni Navozanda Bozandaning yuziga boqdi,

¹⁴⁷ Xo'ja Ahmad Yassaviy — o'n birinchi asrda o'tgan tasavvuf adabiyotining vakili.

¹⁴⁸ Yigirma besh yoshida Xo'ja Ahmad Yassaviyning qabrini qurishda loy tashib, g'isht berib turgan emish, Yodgor bulotqi bunda ham yolg'on so'zlaydi.

¹⁴⁹ Bo'ynini egdi.

¹⁵⁰ Sening holingni o'ylab ko'rsam.

osori malolat anduh peshonasidan mutolaa qildi¹⁵¹. Aydi: «Ey ko'zimning nuri va ey mahzun ko'nglimning sururi, zamiring ko'zgusi xira, yuzing shioi tiyra ko'rinur, ayyom nofarjomdin nelar ko'rdung va nelar tegdi?»¹⁵²

Anda Bozanda aydi: Burung'ilar so'zidurki: «Arzon kira¹⁵³ shahardin ovora qilur». Hech zod-u rohila menda yo'q¹⁵⁴. Safar qilmoq dag'dag'asi boshimg'a tushubdur¹⁵⁵. Jon to'tisi tan qafasidin parvoz qilur»¹⁵⁶.

Navozanda aydikim: «Hayhot, bu xom tarvuzni qo'l-tug'ingga olmaki, bu xayoli fosiddur, dunyo arusidek orazing qizartib, ko'ngil ichida chekkanni chiqargil...¹⁵⁷ Ey yori aziz, safar qilmoq ikki holatdin tashqari emas: biri vatanda avqoti kechmasdin va yana biri — izo va ihonatdin safar ixtiyor qilurlar»¹⁵⁸.

Bozanda aydi: «Qadimgi yaxshilardin bir so'z qolibdur:

¹⁵¹ Bir kuni Bozanda Navozandaning yuziga boqdi, uning peshonasidan g'am-qayg'u bilan siqilganini sezib qoldi.

¹⁵² Ey ko'zimning nuri va ey qayg'uli ko'nglimning shodligi, diling oynasi xira, yuzing shu'lasi qorong'u ko'rinadi, baxtsiz zamondan nimalar ko'rding va senga nimalar ta'sir qildi?

¹⁵³ Kira — biror og'ir yukni arava yoki ot-eshakda olib borilsa, shunga to'lanadigan haq.

¹⁵⁴ Menda hech qanday yo'l ozig'i ham, hech bir ulov ham yo'q.

¹⁵⁵ Safar qilish tashvishi boshimg'a tushibdi.

¹⁵⁶ Bu iborada jon — to'tiga, tan esa qafasga o'xshatiladi, ya'ni tan qafasida tutqun bo'lib yotgan jon — to'ti qafasdan chiqib uchib ketishni istaydi.

¹⁵⁷ Safar qilish haqidagi fikring xomdir, bu buzuq xayoldir; dunyoning go'zalligiga aldanib, qizarib qolmagin, ko'nglingdagi fikrlarni bayon qil.

¹⁵⁸ Ikki holdagina safar qilish mumkin: biri yashab turgan vatanida qiyinchilik tufayli kun kechira olmaslikdan; va yana biri odamlarning nohaq masxara qilishlaridan, kamsitishlaridan safar qilishni istab qoladi.

*Har kimki safar qilsa, pisandida bo'lur,
Xurshid kabi ziyoyi har dida bo'lur,
Olamda nimarsa yo'q suvdin totlig',
Bir yerda maqom etsa agar, ganda bo'lur¹⁵⁹,*

Osmonki, hamisha safarda — shams va qamar va savobit va sayyorasi safardadur¹⁶⁰. Yerki, hamisha sohibi sabr va sukundur, poymoli har ahli dundur¹⁶¹. Gardun bila ko'kg'a boq va fikr et¹⁶². Ko'k surati birla yer nechukdur¹⁶³. Bu ikki olami bolo va asfalning orasida ko'b farq sodir bo'lur¹⁶⁴. Daraxt bo'ston ichra tahammul qilmasa edi, jafoyi arra va bolta izosini ko'rmas erdi»¹⁶⁵.

Navozanda aydi: «Daraxtni o'zga joyga o'rnatsalar ko'karmas».

Anda Bozanda aydi: «Badaxshonda la'l ma'daniydur va Yaman aqiqning konidur... Aqiq Yamandadur va la'l Badaxshonda, har ikkisi to safar ranjini chekmaguncha, la'l va aqiq naqshdin va rang tarovatidin qolibdur, derlar»¹⁶⁶.

¹⁵⁹ Har kimki safar qilsa, ma'qul ish qilgan bo'ladi. Safar qiladigan kishining ko'zi nurli bo'ladi. Olamda suvdan shirin narsa yo'q. Lekin u bir yerda turib qolsa, sasib qoladi.

¹⁶⁰ Osmon hamma vaqt yurib turadi, shuning uchun ham undagi quyosh va oy, turg'un va sayyora yulduzlar yaltirovchi, nur sochuvchidir.

¹⁶¹ Yer esa hamisha sabr egasi va harakatsizdir, shuning tufayli har bir razil uni toptaydi, oyoqosti qiladi.

¹⁶² Taqdir bilan osmonga boq va o'ylab ko'r! Osmon ko'rinishi qanday-u, yerning ko'rinishi qanday?

¹⁶³ Bu o'rinda Gulxaniy yer harakatlanmaydi, osmon esa uning atrofida aylanadi, degan noto'g'ri diniy qarashga asoslangan.

¹⁶⁴ Baland olam bilan yer orasida ko'p farq ko'zga tashlanadi.

¹⁶⁵ Daraxt bo'ston ichida sabr-toqat qilmasa edi, arraning jafosini va boltaning azobini ko'rmas edi.

¹⁶⁶ Aqiq Yamandan va la'l Badaxshondan chiqadi, har ikkovi safar mashaqqatini chekmasa («boshqa mamlakatlarga borib yetmasa» ma'nosida), la'l va aqiq go'zal va toza rangli bo'lolmaydi, deydilar.

Anda Navozanda aydiki: «Safarga ko‘b haris bo‘lmaki, anda bir nuqta ziyoda bo‘lsa, saqar bo‘lur¹⁶⁷. Safarda rafiqli kerak... Yaxshi rafii birla yursang, saodat toparsan va yamon rafii birla shaqovat. Dalilidur: nechukkim Sangpo‘sh birla Chayon hamroh bo‘lg‘ondek».

Anda Bozanda aydi: «Qandog‘ erdi, so‘zlagil».

Navozanda aydi: «Andog‘ eshitganim borki, Sangpo‘sh Iroqdin Hijozga borur erdi. Yo‘l uzasida nochor bir Chayonga yo‘ldosh bo‘ldi. Ikkisi zaruratdin hamroh bo‘ldilar. Ammo Sangpo‘sh bag‘oyat farosatlik erdi. To bahaddiki, ko‘b safarlarda yaxshi va yamon birla yurub, ko‘b tajribalar hosil qilgan erdi¹⁶⁸. Ammo Chayonga inon-ixtiyorini berib, bodiyalar qat‘ edub va marohil tay qilib yurur erdi. O‘shal asnoda nogoh bir nahri azimg‘a duchor bo‘ldilar. Andin o‘tar ilojini topmadilar. Tafakkur yag‘ochi ko‘prik bo‘lurg‘a ojiz va tadbir qamishi sol bo‘lurga nojoizdur¹⁶⁹. Oxirul‘amr, Sangpo‘sh... murod hadafig‘a makrun bo‘lub¹⁷⁰, shinovarlik birla muddao istid‘osining sohilig‘a o‘zini oldi¹⁷¹, g‘oz va o‘rdakdek silkunub turdi. Nogoh

¹⁶⁷ «Safar» so‘ziga ko‘p berilmagin, chunki bu so‘zga yana bir nuqta qo‘shilsa «saqar», ya‘ni «do‘zax» so‘zi hosil bo‘ladi. Arab yozuvida «safari» so‘zidagi «f» harfiga bir nuqta orttirilsa, u «q»ga aylanib, hosil bo‘lgan so‘z endi «saqar» deb o‘qiladi. Bu so‘z esa o‘zbek tilida «do‘zax» ma‘nosini bildiradi. Gulxaniy bu o‘rinda ana shu xil so‘z o‘yinidan foydalanib, «Safarga ko‘p ishqiboz bo‘lmaginki, biror ortiqcha ish qilib qo‘ysang, safarda do‘zax azobini tortasan», degan ma‘noni ifodalaydi.

¹⁶⁸ Ko‘p tajribalar orttirgan edi.

¹⁶⁹ «O‘ylash bilan ko‘prik qilib bo‘lmaydi, har qanday chora bilan qamishdan qayiq yasab bo‘lmaydi» ma‘nosida.

¹⁷⁰ Nihoyat, Toshbaqa murod nuqtasiga yaqin bo‘lib (murod-maqsa-diga yetib)... («o‘z istagi tomon intilib» ma‘nosida).

¹⁷¹ «Suzuvchilik bilan muddaosi bo‘lgan qirg‘oqqa chiqib oldi» ma‘nosida.

orqasig'a boqdi, ko'rdiki, yo'ldoshi yo'lda horg'on... nayzasini kiftig'a tik ushlab, yuqori-quyi yuribdur.

Sangpo'sht aydiki: «Ey burodar, mavjub nedurkim, buyon o'tmaysiz?»¹⁷²

Chayon aydi: «Ko'z yoshicha suv bo'lsa, bizga ma'zur tuting»¹⁷³.

Sangpo'sht ko'nglida aydiki: «Yo'ldosh bo'lmoq sharti emaski, oz hodisa birla hamrohlik rasmini bartaraf qilsam, uncha xo'b emas¹⁷⁴. Avlo uldurkim, o'tkarib qo'ysam¹⁷⁵. Qadimgi yaxshilar masalidurkim: «Yaxshiliq qil — suvg'a sol, suv bilmasa, bolliq bilur, bolliq bilmasa, xoliq bilur».

Alqissa, Sangpo'sht cho'lg'ochini qo'lig'a olib, oz harakat birla o'zini sohilg'a oldi, aydi: «Ey birodar, seni daryodin o'tkargali o'g'radim¹⁷⁶. Mening ustimg'a min, bejo harakat qilmaki, o'z joningga jabr qilursan»¹⁷⁷.

Anda Chayon aydi: «Har kim o'z maslahatini o'zi bilur»¹⁷⁸, deb Sangpo'shtning orqasig'a mindi. Daryoga tushub oqdilar. Zamondin so'ng Chayon tebrana berdi. Sangpo'sht aydi: «Bu bejo harakatdin muddaong nimadur?»¹⁷⁹. Chayon aydi:

¹⁷² Ey birodar, bu yoqqa o'tmasligingizning sababi nimadir?

¹⁷³ Chayon namli joylarda yashamaydi, u quruq joylarda, qoq paxsalarining orasida yashaydi, shuning uchun u «Ko'z yoshicha suv bo'lsa, bizga ma'zur tutasiz», deydi, ya'ni bu daryo-ku, ko'z yoshicha suv bo'lsa, bizni kechirasiz», deb o'zining daryodan o'tolmasligini bayon qiladi.

¹⁷⁴ Ozgina hodisa (qiyinchilik) bilan hamrohlik odatidan voz kechsam, bu yo'ldoshlikning sharti emas, uncha yaxshi bo'lmaydi.

¹⁷⁵ Yaxshirog'i shuki, o'tkazib qo'yay.

¹⁷⁶ Ey birodar, seni daryodan o'tkazib qo'yish uchun yo'qlab keldim.

¹⁷⁷ Mening ustimga min, noo'rin harakat qilma, aks holda o'z joningga jabr qilasan.

¹⁷⁸ Men maslahatga muhtoj emasman, menga maslahat berma.

¹⁷⁹ Bu o'rinsiz harakatdan maqsading nima?

«Bugun maydoningni vasi' topdim¹⁸⁰. Burung'i yaxshilar: «Eshak o'yuni qirq yilda», debdurlar. Bugun po'lod nayzamni yakjirma qalqoningg'a¹⁸¹ ozmoyish qilay derman»¹⁸².

*Sangpo'sht aydi: «G'olibo uldurki:
O'z do'sti dilin resh aylag'ay jahldin,
Har kimki o'z mushtin urar devorg'a¹⁸³.*

Sening bu xor sifat nayzayi bemajoling mening bu yakjirma qalqoning'a nima kor qilsun?»¹⁸⁴

Anda chayon aydi: «Bilganing yo'qmukim, aqrabning muddaosi nish urmoqdur xoh do'st ko'ksinadur va xoh dushman orqasina»¹⁸⁵.

*Har kimki, odati nechuk bo'lg'ay,
Beirodat zuhur etar andin,
Toshdin nesh ayori yo'q aqrab,
Garchi mundoq demak ajab sendin¹⁸⁶.*

¹⁸⁰ Maydoning keng ekan. Maydondan maqsad toshbaqaning ust kosasi, «vosi'» — «keng», demakdir; Toshbaqaning ust kosasini Chayon keng maydon deb ataydi.

¹⁸¹ Qalqon — qattiq ma'dan (metall)dan ishlangan qilich, nayza va o'qni o'tkazmaydigan urush asbobi, bu qurol to'garak shaklida bo'ladi. Chayon esa Toshbaqaning ustidagi kosasini qalqon deb ataydi. Bu qalqon ham Toshbaqaning boshqa a'zolarini turli falokatdan saqlaydi.

¹⁸² Bugun po'lat nayzamni gavdang ustidagi qalqoningga urib, bir sinab ko'rsam deyman.

¹⁸³ Har kim jahl va nodonlik bilan o'z do'stining dilini yara qilsa, u o'z mushtini devorga urgani bo'ladi.

¹⁸⁴ Sening bu tikonga o'xshagan kuchsiz nayzang mening jasadimdagi (qalqonimga) qanday ta'sir qilsin?

¹⁸⁵ Bilmayсанmi, Chayonning maqsadi xoh do'stning ko'ksiga, xoh dushmanning orqasiga nayza sanchishdir.

¹⁸⁶ Har kimning odati qanday bo'lsa, beixtiyor shu odatni qilaveradi. Sening gaping ajablanurli bo'lsa ham, Chayon chaqishga kelganda toshni ham ayamaydi.

Sangpo'sht aydi: «Yaxshilardin bir masal qolibdurkim: «Inonmagil do'stungga, somon tiqar po'stungga», «Oshnangdin top» degandek, do'stum, suv uzra xasdek yurmoq tokay?»¹⁸⁷ Bu bahri amiq javohirlarin tamosho qilmoq kerak», deb g'avvoslardek bir g'o'ta urdikim, ul javohir termoqda va Chayon jon bermoqda qoldi¹⁸⁸. Bu masalni aning uchun keltirubdurkim: «Aslning xatosi bo'lmas, nojinsning oshnosi bo'lmas», «Bo'ynida illati borning oyog'i qaltiraydi». Bu so'zning nihoyati uzoqdur, lekin maqsud qo'ldin ketar. So'z maqsudig'a kelduk¹⁸⁹.

Alqissa, Kordon birla Turumtoy safar anjomini muhayyo qilib jo'nay berdilar¹⁹⁰. Qat'iy manozil va marohil tay qilib, Qubod shahristonig'a yetdilar. Boyo'g'li oshiyonig'a kelib qo'ndilar. Boyo'g'li bularning kelganidin ogoh bo'lub, oldilarig'a chiqib: «Xayri maqdam, xush kelibsizlar!» – deb gardi rohlarini qoqib, mehmonxonag'a chirog'lar yoqib, paloslar solib, alarni qo'ndurub, uchoqg'a o'tun qalay boshladi. Ul chog'da havo e'tidoli o'tib, qish zamhariri yovuq edi¹⁹¹. Sovuq kasratidin har chand «puf-puf» qildi, yonmadi...¹⁹² Boyo'g'li aydi: «Ko'ring, qarilig'imning boshi, esim yo'qidin o'tni yoqolmadim»¹⁹³.

¹⁸⁷ Do'stim, tokaygacha suv yuzida xasdek yuramiz?

¹⁸⁸ Chuqur daryoning qimmatbaho toshlarini tomosha qilmoq kerak, deb suv tagiga sho'ng'uvchilardek bir sho'ng'idiki, u (Toshbaqa) qimmatli toshlar tera boshladi, Chayon esa jon berdi.

¹⁸⁹ So'zni eshitib o'tiraversak, maqsadga yetib bo'lmaydi, so'zning maqsadiga yetdik.

¹⁹⁰ Safar uchun kerakli narsalarni tayyorlab jo'nay berdilar.

¹⁹¹ Bu vaqtda havoning o'rta darajaligi o'tib, qattiq qish yaqinlasha boshlagan edi.

¹⁹² Sovuqning kuchliligidan har qancha «puf-puf» qilsa ham yonmadi.

¹⁹³ Ko'ring, qarilik boshlanib qoldi, esimning yo'qligidan olov yoqolmayman.

Anda Kordon aydi: «Eshitganim borki: «Shayxning hunari bo'lmasa, xonaqoh tang» va yana yaxshilardan bir masal qolibdurki: «Qalovin topsa, qor yonar, qalovin topmasa, qoqshol o'tun ham yonmas». O't yoqarni bilmaysiz, bizga qandog' muomala qilursiz?»

Boyo'g'li aydi: «Tojikning bir masali borki: «Yoreki ahlast, kori o' sahlast»¹⁹⁴.

Andin so'ng Boyo'g'li bazm asbobini tuzub, rud, ud, daf, nay, barbat, qonun, navozanda, sozanda jam' aylab, mehmondorlik rasmini barpo tutdi¹⁹⁵. Mug'anniylar sozlarining qulog'iga go'shmol uchun qo'l solib, tob berdilar¹⁹⁶.

Bir-ikov naqora orqasig'a darra birla kohil namozni urgan raisdek ura berdilar va o'tg'a daf orqasini, o'g'rining orqasini toblagandek, toblay berdilar¹⁹⁷. Alqissa, nag'ma navosini falakka yetkura boshladilar¹⁹⁸. Kordon Boyo'g'liga boqib aydi: «Sizning bila bir parda ichida navo qilali va beparda so'zlashmayluk»¹⁹⁹, — dedi.

Boyqush aydi: «Rost aytursiz, yaxshilar so'zidurkim: «So'zni aytg'il uqqang'a, jonni jong'a suqqang'a, aytub so'zni netarsan, onadin yamon tuqqang'a». Mazalik so'zga har qancha quloq solsa bo'lur, andog' aytibdurlarki:

¹⁹⁴ Do'stlar ahil bo'lsa, ishi oson bo'ladi.

¹⁹⁵ Undan so'ng Boyo'g'li bazm tayyorgarligini ko'rib, cholg'u asboblari: rud, ud, daf, nay, barbat, qonunlarni, ashulachi va cholg'uchilarni to'plab, mehmondorchilik odatini bajo keltirdi.

¹⁹⁶ Musiqachilar cholg'ularining qulog'ini burab sozladilar.

¹⁹⁷ Bir-ikki kishi nog'oraning orqasiga namozga beparvo bo'lganlarni darra bilan urgan raisdek, ura berdilar, o'g'rining orqasini qizdirgandek chirmandaning orqasini o'tda qizdira berdilar.

¹⁹⁸ Sozandalar kuy sado (ovozi)sini osmonga yetkiza boshladilar.

¹⁹⁹ «Siz bilan bir masala to'g'risida suhbatlashaylik, lekin gaplari-miz ma'noli bo'lsin, bema'ni gaplarni qo'yaylik» ma'nosida.

*«Agar soʻz jona paydo qilmasa soʻz,
Ani soʻz demagil, ey majlis afroʻz»²⁰⁰.*

Kordon aydi: «Biz kamina Malik Shohinning halqa bagʻoshlaridin boʻlurmiz. Bizga andogʻ bilindikim, Gunashbonu oyimni Yapaloq bibi bolasi Kulonkir sultongʻa beribsiz, deb eshitdik. Har na tilagan qalinni oʻz qulogʻim birla anglagʻoli keldim, toinki xarji isrof boʻlmagʻudek boʻlmasin, emdi na buyurursiz», — dedi.

Boyoʻgʻli aydi: «Ilgari oʻtgan yaxshilar masalidurkim: «Qoʻynidin toʻkulsa qoʻnjigʻa», debdurlar. Oʻz qarindoshlarimdin kishi chiqar. Yapaloq bolasi kuyovga hojat emas... Koʻpak bolasigʻa ne deb berayin».

Anda Kordon aydi: «Er tilagan yerda aziz» va yana aytibdurlarki: «Qizni oshiqigʻa ber...»

Boyoʻgʻli aydi: «Oltunning bitgan yerda qadri bor»²⁰¹ va «Changal oʻz joyida kun koʻrar...»

Kordon aydi: «Sen ilgari oʻtgan odamlarning kirdorin qilmassan... Holo sen hozirni koʻrgil. Masaldurki: «Bugungi naqd oʻpka ertagi quyruqdin yaxshidur». Holo sen Yapaloq bibini koʻpakdek deding, qadimgi yaxshilardin bir masal borki: «Egasini siylagan itiga soʻngak tashlar». Sen andogʻ dedingkim: «Qizim, senga ayturman, kelinim, sen eshit». Sening bu soʻzing Ashur yiriq qassobga oʻxshar, yoʻldin bir oyna topib, oʻzining nomuborak yuzini koʻrub, oynani yerga urub, anga necha ayblarni qoʻyub der erdikim: «Yaxshi matoʻ boʻlsa, yoʻl uzasida turmas edi», deb va aytur erdikim: «Na xorlik senga zishtlikdindur va zishtlik

²⁰⁰ Ey majlisni qizituvchi, agar soʻz jonga taʻsir qilmasa, kuydirmasa, uni soʻz demagil.

²⁰¹ «Oltin qayerda topilgan boʻlsa, oʻsha yerda koʻproq qadrlanadi, bahosi oʻsha yerda oshiqroq yuradi» maʼnosida.

badsirishtlikdindur²⁰². Agar sening xirading diydasi xira va zamiring aynasi tiyra bo'lmasa erdi, avval o'z aybingga boqib, o'zgalar aybini yashursang xo'b erdi»²⁰³.

Boyo'g'li aydi: «Menga nasihat o'rgatgali keldingmu? Sening nasihatining qulog'imdin yeldek o'tar, seldek chiqar».

Kordon aydi: «Nasihat qulog'ingda yeldek turmas o'xshar...»

Boyo'g'li aydi: «Yomonning kuchi yapaloqqa yetar», degandek, anglag'oning yo'qmukim, «Anglamay so'zlagan og'rimay o'lar, chaynamay yeganlar kavshamay ketarlar».

Bu so'zni eshitgan zamon Kordon xazinachining g'azab o'ti ishtig'ollanib, vujudi nayistonig'a o't tushub, tutuni gardung'a xirom bog'ladi²⁰⁴. Bahaddiki, xijolat teri to'fon, balki ajuz ayyomining qor va yomg'uri aning chorasiga hayron erdi²⁰⁵. Aydikim: «Ey abushqa, quyosh jamoli jilvasidin mahrum, voy tuyurlar sinfidin marjum... Yaxshilardan bir masal qolibdurki: «Yaxshilar topib so'zlar, yomonlar qopib so'zlar»²⁰⁶ Men seni Boyo'g'li deb eshitib erdim, eshitganim ko'rgandek emas ekan. Men mehmon bo'lsam, qilgan peshomading shuldurmu?»²⁰⁷

²⁰² Xorlik sening yomonligingdan emas, yomonlik esa yomon odatdan emas.

²⁰³ Agar sening aqling ko'zi xira va diling oynasi qorong'u bo'lmasa edi, avval o'z aybingni ko'rarding, so'ngra o'zgalar aybini yashirarding.

²⁰⁴ ...g'azab o'ti alangalanib, vujudi qamishzoriga o't tushib, tutuni osmonga ko'tarildi.

²⁰⁵ Shu darajagacha borib yetdiki, xijolat teri bo'lgan to'fon ham, eng sovuq kunlarning qor va yomg'iri ham chora topa olmas, qalbidagi o'tni o'chira olmasdi.

²⁰⁶ Ey quyoshning go'zal nuridan mahrum bo'lgan va ey qushlar orasidan quvilgan chol, yaxshilardan bir masal qolibdurki, «Yaxshilar topib so'zlar, yomonlar qopib so'zlar».

²⁰⁷ Men mehmon bo'lsam, hurmat qilib oldimga qo'yganing shumi?

badsirishtlikdindur²⁰². Agar sening xirading diydasi xira va zamiring aynasi tiyra bo'lmasa erdi, avval o'z aybingga boqib, o'zgalar aybini yashursang xo'b erdi»²⁰³.

Boyo'g'li aydi: «Menga nasihat o'rgatgali keldingmu? Sening nasihatining qulog'imdin yeldek o'tar, seldek chiqar».

Kordon aydi: «Nasihat qulog'ingda yeldek turmas o'xshar...»

Boyo'g'li aydi: «Yomonning kuchi yapaloqqa yetar», degandek, anglag'oning yo'qmukim, «Anglamay so'zlagan og'rimay o'lar, chaynamay yeganlar kavshamay ketarlar».

Bu so'zni eshitgan zamon Kordon xazinachining g'azab o'ti ishtig'ollanib, vujudi nayistonig'a o't tushub, tutuni gardung'a xirom bog'ladi²⁰⁴. Bahaddiki, xijolat teri to'fon, balki ajuz ayyomining qor va yomg'uri aning chorasiga hayron erdi²⁰⁵. Aydikim: «Ey abushqa, quyosh jamoli jilvasidin mahrum, voy tuyurlar sinfidin marjum... Yaxshilardin bir masal qolibdurki: «Yaxshilar topib so'zlar, yomonlar qopib so'zlar»²⁰⁶ Men seni Boyo'g'li deb eshitib erdim, eshitganim ko'rgandek emas ekan. Men mehmon bo'lsam, qilgan peshomading shuldurmu?»²⁰⁷

²⁰² Xorlik sening yomonligingdan emas, yomonlik esa yomon odatdan emas.

²⁰³ Agar sening aqling ko'zi xira va diling oynasi qorong'u bo'lmasa edi, avval o'z aybingni ko'rarding, so'ngra o'zgalar aybini yashirarding.

²⁰⁴ ...g'azab o'ti alangalanib, vujudi qamishzoriga o't tushib, tutuni osmonga ko'tarildi.

²⁰⁵ Shu darajagacha borib yetdiki, xijolat teri bo'lgan to'fon ham, eng sovuq kunlarning qor va yomg'iri ham chora topa olmas, qalbidagi o'tni o'chira olmasdi.

²⁰⁶ Ey quyoshning go'zal nuridan mahrum bo'lgan va ey qushlar orasidan quvilgan chol, yaxshilardin bir masal qolibdurki, «Yaxshilar topib so'zlar, yomonlar qopib so'zlar».

²⁰⁷ Men mehmon bo'lsam, hurmat qilib oldimga qo'yganing shumi?

Boyqush aydi: «Mendin o'tdi, ma'zur tuting: «It qilg'onni itorchi qilmas», debdurlar... Men xabardor o'ldimkim, Tevadin ham o'tkarib so'zlabman o'xshar²⁰⁸.

Kordon aydi: «So'zla!»

Boyo'g'li aydi: «Bir tulki yo'lda ketib borur erdi. Zimiston erdi. Qor va yomg'ur behad yog'ub, ko'chalar loy erdi. Anda bir Teva loyg'a yiqilib, ag'nab, sho'ng'ib, har tora mo'yida botqoq loy yopushub erdi. Ul Teva sorbong'a xobi xargo'sh berib, bir sho'razor jaziraga qochib borur erdi²⁰⁹, ul Tulkiga duch keldi. Tulki salomlashib, Tevadin hol so'rab aydi: «Ey birodari buzrugvor, hormasunlar, qaydin kelurlar?»

Teva aydi: «Hammomdin kelurman».

Tulki aydi: «Borakallo, rost aytursiz, hamma boshdin ayog'ingiz tar-u toza va pokiza. Buni ayoqlaringizdin mulohaza qildimki, garmoba suvini boshing va oyog'ingga ishlatibsan, magar hammomchi o'lgan ekanmu va hammomni xoli ko'rdingmu?» Yana Muhammad Xoliqboyning bir Safarboy degan ahmoq bog'boni bor erdi. Safarboy toza, xush ta'm o'ruklarning shoxini kesib tashlab, aning o'rnig'a achchig' danak o'ruk shoxini payvand qilur erdi va yana o'sgan nihollarning ho'l shoxini kesib, quruq shoxig'a payvand solur erdi. Bu aql va farosati birla o'zini hama bog'bonlardin dono olur erdi...»

Alqissa, Kordon aydi: «Ish bitguvchi maslahatni qil».

Boyo'g'li aydi: «Mening ham urug'larim bor, alar birla maslahat qilib javob berurman».

²⁰⁸ Tuyadan ham bema'ni so'zlaganga o'xshayman.

²⁰⁹ U tuyay tuyakashni chalg'itib, bir sho'razor orolga qochib borayotgan edi.

Kordon aydi: «Xo‘b, lekin Xo‘qanddagi ikki Faj va Kaj²¹⁰ betamizdek qarindoshing birla maslahat qilib, bizni oro yo‘lda qo‘ymag‘il».

Boyo‘g‘li aydi: «Ul ikki Faj va Kaj kimdur? Bayon qill!»
Kordon aydi:

*O‘zin goh mullo olur, goh taqi,
Niyozcha og‘aliq xush ahmaqi²¹¹.*

*Hama ishg‘a yolg‘on so‘zi dastgir,
So‘zin sarf etib, qornin aylardi sir²¹².*

*Olur goh mullo o‘zin, goh amin,
Vale bilmagay suhbati xonabin²¹³.*

*Birov oldig‘a kirsas, der erdi: «Hoy,
Chilim sol, buyurtir palov, Mallaboy».*

*Bobojon Ashur cho‘loq-u Ali biri,
Ho‘qand mulkida ahmaqi nodiri²¹⁴.*

*O‘zi ko‘r, ravshan yururdi ajab²¹⁵
Kecha-kunduzi justjo‘yi talab...²¹⁶*

²¹⁰ Faj — xom, nodon degan ma‘noni, Kaj esa qing‘ir, teskari degan ma‘noni anglatadi.

²¹¹ Niyozcha og‘aliq tuzukkina ahmoq bir odam bo‘lib, u o‘zini goh mulla, goh dindor qilib ko‘rsatadi.

²¹² Hama ishda unga yolg‘onchilik yordam beradi. Yolg‘on so‘zlari bilan o‘z qornini to‘ydiradi.

²¹³ O‘zini goh mulla, goh amin deb ko‘rsatadi, Ammo uyida o‘tirib suhbat qilishni aslo bilmaydi.

²¹⁴ Qo‘qon mulkida cho‘loq Bobojon Ashur Ali ahmoqlikda kam topiladiganlardan biridir.

²¹⁵ Ajoyibki, Bobojon Ashur Ali o‘zi ko‘r bo‘lsa ham, ko‘zi ochiqdek yurardi.

²¹⁶ Kecha-kunduz ovqat talab qilib qidirgani-qidirgan.

*Bular birla har maslahat kaj edi,
Bu ikkisi shahr ichra ko'b faj edi*²¹⁷.

Anda Boyo'g'li aydi: «Siz aytgan Muhammad Amin Xo'ja mufti kotibdurki, mudom har ishda o'zidin bemaza va befahm va beidrok odamga maslahat qilur erdi. Xoh forsiy, xoh arabiy, har kitobki bitsa, sahva va xato va g'alatdin xoli emas erdi²¹⁸, bovujudi bu hama noqisligi birla o'zini hamadin mullo va donishmandi ro'zgor ko'rar erdi»²¹⁹.

Anda Kordon aydi: «Muhammad Amin Xo'ja muftining sifatini bayon qil».

Boyo'g'li aydi:

*Edi ismi Muhammad Xo'ja mufti aning,
Xati xush, bayon aylayin men aning.*

*Erur asli, nasli qizilbosh, saqat,
Bitardi kitob barchasini g'alat*²²⁰.

*Kichik oftobani davot deb olib,
Ajab yaxshi deb kissasiga solib*²²¹.

²¹⁷ Bu ikkala kishining har qanday maslahati noto'g'ri, teskari chiqadi, bu ikki shaxs shahardagi eng nodon, xom kishilar edi.

²¹⁸ Xoh forscha, xoh arabcha kitobni, albatta, xato va yanglishlar bilan yozardi.

²¹⁹ Shunday kamchiliklari bo'lsa-da, o'zini hammadan mulla va zamonning bilimdoni deb bilardi.

²²⁰ O'zining asli, nasli eronli bo'lib, mayib kishi edi: har qanday kitobni xato yozardi.

²²¹ Kichik obdastani siyohdon deb oladi-da, juda yaxshi narsa ekan, deb cho'ntagiga soladi.

*Etib kibr-u manlik sharobini no'sh,
Qalamdoni sanduqchayi dukfurush*²²².

Anda Boyo'g'li aydi: «Peshqadam kor ozmo qarindoshlarim bor. Alar birla maslahat qilurman».

Anda Kordon aydi: «Go'rga, qarindoshlaringiz bo'lsa, oq xaltasi, ko'k xaltasi bo'lmasa; kor ozmolar so'zidur; «Qarindoshing kelsa-kelsun, bo'z xaltasi kelmasun...»

Boyo'g'li aydi: «Sopol chinni bo'lmas, begona ini bo'lmas»²²³. Qat'i silayi rahm yomondur»²²⁴.

Kordon aydi: «Rost aytursan. Kor ozmolar debdurkim: «Qarindoshim qora qozonim». Yana bir masal borki: «Qarindoshing o'lsa-o'lsun, qadrdoning o'lmasun». Ey Boyqush, holo sen «Ko'rpanga qarab o'yoq uzat». Sen ming chordevordin dam urarsan²²⁵. Vaholanki... Sayid Umarxon davrida Farg'ona iqlimida «obodlig'»din o'zga joy yo'q... Daxi to'qol echki munguz tilab — qulog'idin va yo bir dum-siz eshak dum ishtiyoqidin yo'llar yurub — ikki qulog'idin ayrilg'ondek bo'lma!»

Boyo'g'li aydi: «Hikoyat qill!»

Kordon aydi:

*Budast xareki dum nabudash,
Ro'ze g'ami bedumi fuzudash.
Dar bodiyaho qadam hamezad,
Dum metalabid-u dam namezad.*

²²² Manmanlik sharobini ichardi («manman, maqtanchiq odam edi» ma'nosida), qalam solinadigan qutichasi esa dukfurushning sandiqchasiga o'xshardi.

²²³ «Sopol chinni bo'lmaydi, begona esa uka bo'lmaydi» ma'nosida.

²²⁴ «Qarindosh-urug' oldidan o'tmaslik yomondir» ma'nosida.

²²⁵ Sen qalin uchun so'rayotganga o'xshaysan.

*Nogohki ro'zi ixtiyori,
Biguzasht miyoni kishtizore.
Dehqon magarash zi dur medid,
Barjastu varo du go'sh burrid.
Miskin xarak orzo'yi dum kard,
Noyofta dum du go'sh gum kard²²⁶.*

Mundin nari bir buzuq chordevorning otini tutma. Ti-shing sinar. Emdi sen ham quyushqondin²²⁷ tashqari chiq-ma, sunnat bajo kelgudek ish qilib jo'nata ber. Bir ma-saldurkim: «Yetim qizg'a yelpug'uch chikora?» degandek, holo sen o'zingning Qubod shahristoningni Kayqubodi so-nub, bizni manzur etmading...²²⁸

Anda Boyqush aydi: «Parda ichida beparda so'zlarni ko'b so'zlashtuk²²⁹, nag'ma roygon ketti²³⁰. Bazmdin keyin har qancha qonun navoz gapingiz bo'lsa, anglasa bo'lur»²³¹.

²²⁶ Mazmuni: bir dumsiz eshak bor edi. U bir kuni dumining g'amida yo'lga chiqdi; sahrolarni kezdi, dum istab, unga erisha olmadi. Ittifo-qo bir kun yo'lga chiqib, ekinzorning o'rtasiga tushdi. Uzoqdan uni dehqon ko'rib qoldi va yugurib borib, uning ikki qulog'ini kesib oldi. Bechora eshak dum orzu qilib, uni topolmadi, aksincha, o'zining ikki qulog'idan ajraldi.

²²⁷ Quyushqon — ot jabduqlaridan biri. Bu asbob egarni otning bo'yniga tushib ketmasligi uchun orqa tomondan otning dumi osti or-qali tortib turadi. Shu munosabat bilan quyushqonning ikki uchi egar-ning ikki tomonidan tortib turadi.

²²⁸ Hozirda sen o'z Qubod shahristoningni Kayqubodi hisoblab, biz-ni maqbul ko'rmading.

²²⁹ Parda ichida uyat so'zlarni ko'p so'zlashdik, ya'ni uyat so'zlarni bir-birimizga tushunarli qilib xilvat joyda so'zlashib oldik.

²³⁰ Ashulalar bekorga ketdi («Gap bilan bo'lib, ashulalarni eshitol-may qoldik» ma'nosida).

²³¹ Bazmdan keyin har qancha yoqimli gapingiz bo'lsa, tushunsa bo'ladi.

Soqiyi tumtaroqlar piyola suna boshladilar²³². Boda nash'asi Kordon birla Boyo'g'li ranglarig'a tokka suv yugurgandek yugurdi...²³³

Alqissa, zamondin keyin bazmlari tuganib, mug'anniyalar olganlariga quvonib, oroyish uzulib, ma'raka buzulib, el oyog'i tinib²³⁴, orom uchun etakdin oyoq, yaqodindin bosh chiqardilar...²³⁵

Alg'araz, Kordon aydi: «Ey Boyo'g'li, biznikini qabul qiling, bizlar ketarmiz, Ko'rqush kelib, munozarani sendin eltur: «Eshak yo'li qotqoqda emas, botqoqda ma'lum bo'lur», — dedi.

Boyo'g'li aydi: «Sinagan yov urushga yaxshi».

Anda Kordon aydi: «Yov ketgan so'ng, qilichni yerga ur».

Anda Turumtoyki, Kordonning mulozimi erdi, Boyqushning buncha g'ururidin xafa erdi, Boyqushga Ko'rqush yaxshi aytgan bir masalni aydi: «Yomon otga yol bitsa, yoniga to'suq bog'latmas, yomon erga mol bitsa, yoniga qushni qo'ndirmas». Turumtoy bu so'zni aytib erdi, Kordon aydi: «Issig' jon isitmasiz bo'lmas». Ey Boyo'g'li, farzandingni tozalik vaqtida uyasiga qo'ndirgil²³⁶, nechukim, Amir Navoiy debdurlar:

Onasi bila kunda e'tiroz etgan qiz,

Bir o'zgani o'ziga ahli roz etgan qiz.

²³² Dabdebali, nihoyatda chiroyli kiyingan soqiylar ularga may tuta boshladilar.

²³³ May kayfi Kordon bilan Boyo'g'lining tomirlariga tokka suv yugurgandek yugurdi.

²³⁴ Elning (odamlarning) yurishi tamom bo'lib...

²³⁵ Uxlash uchun odamlar kiyimlarini yecha boshladilar.

²³⁶ Ey Boyo'g'li, farzandingni yoshlik chog'ida uy-joylik qilgil.

*Qayin yurti bilan kuyovning uyini xush
Ko'rmakdin onasi bila noz etgan qiz²³⁷.*

Anda Boyo'g'li darqahr bo'lub aydikim: «Sen mening qizimning o'zga hamrozi bor degandek qilding. «Yaxshi topib so'zlar, yomon qopib so'zlar», degandek, bu nima deganingdur?»

Kordon aydi: «Ajab sodda ahmoq ekansan!... Sening so'zingni Otaboy amindek betamiz kishinikiga o'xshaturmanki, bozordin xotunig'a kafsh olibdur, bir begona hol qassobg'a ko'rsatibdur: «Bu kafsh mening xotunum oyog'iga loyiq kelurmu?» deb so'rabdur. Ul javob beribdurki: «Men sening xotuning oyog'ini ko'rganim yo'q». O'zing avval ahmoqsan! Baromadi so'z²³⁸ o'tganlarning so'zini izhor qilib o'tdim. Men sening qizing atvorini bilmasman».

Anda Boyo'g'li aydi: «Niyozcha og'aliq, Bobojon va Muhammad Amin xo'ja muftiki, mazkur bo'ldi, bu uch ahmoqning maslahati birla ish qilib, aro yo'lda qo'ymang dersan, mening bobolarim hazrati Sulaymon birla munozara qilg'on kishidur».

Kordon aydi: «Otadin dam urma, pand yersan...»²³⁹ Bir masal borki: «Ota so'rab netarsan, erning o'zi bo'lg'on so'ng, yo'l so'ragan nomarddur, ot ustina mingan so'ng». «Ishni o'z aqling birla qilsa bo'lurmu?»

Anda Kordon noumid bo'lub, Ko'rqushning oshyonasig'a qadam qo'ydi. Ko'rqushni ko'rgan hamon qaqshab aydi:

²³⁷ Onasi bilan har kuni janjal qiladigan qiz o'zga bir kishi bilan sirdosh bo'lgan — sevishgan qizdir. Begona yurt bilan kuyovning uyini yaxshi ko'rganidan onasi bilan xarxasha qilgan qizdir.

²³⁸ So'z kelib qolganda, so'z orasida...

²³⁹ Otadan gapirma, shikast yeysan.

«Har kim Ko'rqush so'ziga kirsas, biz ko'rgan haqoratlarini ko'rar va biz tortgan mashaqqatlarni chekar».

Anda Ko'rqush aydi:

«Tikonsiz gul, sadafsiz dur, mashaqqatsiz hunar bo'lmas,

Riyozat chekmaguncha, yor vaslig'a yetib bo'lmas».

Yana bir masal borki:

«Er boshig'a ish tushsa, o'tuk chechmay suv kechar, ot boshiga ish tushsa, so'luq birla suv ichar». Ishlarni bitkarib keldingizlarmu?»

Kordon aydi: «Bizdin baland nimarsa tiladi, biz ojiz kelduk»²⁴⁰.

Ko'rqush aydi: «Boyo'g'li javobi nima bo'ldi?»

Kordon aydi: «Boyo'g'li ayturki, «Ming chordevor tokchasigacha xok va naqsh-u nigor qilingan va hech Boyo'g'li soyasi tushmagan bo'lsa unarman²⁴¹ va illo munda bir chordevor kam bo'lsa, unamasman». Ul «tokcha» dedi, biz «mo'ri» dedik, jo'nay berduk».

Ko'rqush aydi: «Sening ismingni Kordon qo'yubdur-lar — ishni bilib qilsang kerak edi va hech ish bilmas ekan-san. Kordon ismingning aksini qo'ysalar kerak edi. Mo-varounnahrda²⁴² Amir Umarxon²⁴³ turgan Urgut, Rabot, Po'shag'urbek, Xayrobod. Bulardan shahri Qubod rashk aylab, adam sari yuzlandi. Sendek davlatlik orqamda bo'lganda edi, Buxoroning har tumanidin ming chordevor-ni topib, birdin muhim xayr ishini bitkarar erdim. Sening kordonlig'ing kulol mo'ndida suv ichgandek va yo «Bo'zchi belboqqa yolchimas», degandek bo'ldi.

²⁴⁰ Bizning kuchimiz yetmadi.

²⁴¹ ...va birorta Boyo'g'li kirmagan bo'lsa ko'naman.

²⁴² Amudaryoning o'ng qirg'og'idagi joylar.

²⁴³ XIX asr Qo'qon xoni.

«Har kim Ko‘rqush so‘ziga kirsam, biz ko‘rgan haqoratlarni ko‘rar va biz tortgan mashaqqatlarni chekar».

Anda Ko‘rqush aydi:

«Tikonsiz gul, sadafsiz dur, mashaqqatsiz hunar bo‘lmas,

Riyoziyat chekmaguncha, yor vaslig‘a yetib bo‘lmas».

Yana bir masal borki:

«Er boshig‘a ish tushsa, o‘tuk chechmay suv kechar, ot boshiga ish tushsa, so‘luq birla suv ichar». Ishlarni bitkarib keldingizlarmu?»

Kordon aydi: «Bizdin baland nimarsa tiladi, biz ojiz kelduk»²⁴⁰.

Ko‘rqush aydi: «Boyo‘g‘li javobi nima bo‘ldi?»

Kordon aydi: «Boyo‘g‘li ayturki, «Ming chordevor tokchasi-gacha xok va naqsh-u nigor qilingan va hech Boyo‘g‘li soyasi tushmagan bo‘lsa unarman»²⁴¹ va illo mundin bir chordevor kam bo‘lsa, unamasman». Ul «tokcha» dedi, biz «mo‘ri» dedik, jo‘nay berduk».

Ko‘rqush aydi: «Sening ismingni Kordon qo‘yubdur-lar — ishini bilib qilsang kerak edi va hech ish bilmas ekan-san. Kordon ismingning aksini qo‘ysalar kerak edi. Mo-varounnahrda»²⁴² Amir Umarxon»²⁴³ turgan Urgut, Rabot, Po‘shag‘urbek, Xayrobod. Bulardan shahri Qubod rashk aylab, adam sari yuzlandi. Sendek davlatlik orqamda bo‘lganda edi, Buxoroning har tumanidin ming chordevor-ni topib, birdin muhim xayr ishini bitkarar erdim. Sening kordonlig‘ing kulol mo‘ndida suv ichgandek va yo «Bo‘zchi belboqqa yolchimas», degandek bo‘ldi.

²⁴⁰ Bizning kuchimiz yetmadi.

²⁴¹ ...va birorta Boyo‘g‘li kirmagan bo‘lsa ko‘naman.

²⁴² Amudaryoning o‘ng qirg‘og‘idagi joylar.

²⁴³ XIX asr Qo‘qon xoni.

podshoh xonaqohga kirib, ul yigitning qo'ldan tutub olib chiqti. Avval nolasin so'radi va aydi: «Ey yigit, bemor tuzalgusi kelsa tabib o'z oyog'i bilan kelur, degan so'zni bilganing yo'qmu? Har muddaong bo'lsa izhor qilg'il».

Ayniya aydi:

*Baloyi ishqg'a uchrab, telba bo'ldim, anglagil ey shoh,
Kishi mendek balog'a muftaloyi bo'lmasun aslo.*

Podshoh aydi: «Ey Ansor²⁴⁶ farzandi, ey baloning dard-mandi, ishq selobidurki, din ma'murasi binosining raxnagari va majnunlik xarob obodining imoratlari»²⁴⁷ deb Ayniyaning qo'ldan tutub, Ansor mahallasig'a²⁴⁸ olib bordi. Aydi: «Ey ansoriylar, bu yigitni tonirmusizlar?» Anda ansoriylar guvohlik berdilarkim: «Ori, bu yigit pokliqdin arab ichra mashhur va hama atvori pisandida. Lekin sahal kundurki, ishq bozorining rasvosi va savdo chamanining bulbuli shaydosidur. Mundin o'zga zahir... aybi yo'qdur. Alqissa, podshoh ansoriylardin bu so'zni eshitib Ayniyaning qo'ldin tutub qoshig'a olib bordi. Hamiyat himmatini darjo'sh kelturub, yarim xazina dinor, yuz teva, uch yuz qora mol, uch yuz yilki, besh yuz qo'y va qizning boshko'zi yasaladigan qalinni jamlab, muborizoni shujo' va oloti amal etib, Ayniyadin so'rabdikim: «Qaysi qabilaning mohiro'yi va sunbul bo'sig'a giriftor bo'lding?»

Ayniya aydi: «Bir kun bir buzrukvor jomii haramda duog'a mashg'ul erdilar. Jomi'da haram taqobilida rohi

²⁴⁶ Arablarning qadim vaqtdagi bir shaharining nomi.

²⁴⁷ Ey Ansor farzandi, ey balo qayg'ulariga giriftor bo'lgan yigit, ishq seli shunday bo'ladiki, u dinning obod binolarini vayron qiladi, majnunlik ishoralari obod bo'ladi.

²⁴⁸ Mahalla bu o'rinda «shahar» ma'nosida ishlatilgan.

omma bor erdi. Qarib ming uyluk arab ul yo'ldin o'tar erdilar va bir necha huruliqo to'vusdek xirom aylab, alardir keyin bir pari mumtoz, necha ishva va noz birla va zeb-u ziynat birla o'tub va aning qoshi ko'zi sifatini savsandek ming zabon paydo qilib, to yavmal ma'lumgacha so'zlasa ado bo'lmas, ko'zumga tushdi. Ersa mahvi jamoli bo'lub, hushum ketibdur. Qulog'imga ovoz keldiki: «Ey Ayniya, men sening xohlaganingdurman. Zamondin so'ng o'zumga kelsam, ulardin hech asar topmadim», dedi.

Alqissa, podshoh ul bodiya nishin arablar yurgan yo'lg'a Ayniyani olib tushti. Nechand manzil va marohil tay qilib, ular bani Salim urug'ina yetushdilar va podshoh Salimg'a mehmon bo'lub tushtilar. Ular suyunchi va peshkash va necha turluk mohazar qildilar. Podshoh Mu'tamir hech qaysisig'a rag'bat qilmas erdi. Anda bodiya nishin arab urug'lari majmuyi bir yerda o'lturub erdilar, dedilar: «Podshohi arabning ne muddaosi borki, anjomi harb va anjomi to'y bordur, peshkash va mohazarlarga aslo boqmas». Bu asnoda mardumni chaqirib voqeani bayon qildilar. Bu turganlarkim, podshohning muddaosini bildilar: «Qizning otasi bu jam'da yo'qdur», deb filhol qizning otasini hozir qildilar. Amri xayr so'zlarini podshoh birla qizning otasi so'zlashdilar.

Anda qizning otasi aydi: «Ey podshoh, xo'b bo'lubdur, bolam ham bolig'dur, o'zidin so'rab javob bersam kerak», deb qizning huzuriga kirib aydiki: «Ey bolam, Mu'tamir podshoh Ayniya ismlik o'g'liga aqd qilg'oli kelibdur, ne javob berursan?»

Qiz Ayniya nomini eshitgach, ruxsori gul-gul yona berdi. Qizning rizosini otasi anglab, aydiki: «Ey bolam, xomush o'ltur. Sendek gavhari aslni har noqobilning qo'liga bermasman».

Anda qiz aydi: «Ey jonim ota, bori bermas bo'lsangiz ham, zinhor yomon so'zlab ozurda qilmang... «Bermas qizning qalini ko'b», debdurlar. Baland mol solsangiz ozorsiz maslahatdur».

Alqissa, qizning aytganidek podshoh qalin soldi: «Yuz teva, ikki yuz qora mol, besh yuz qo'y, qizning qosh va ko'zini yasay oladigan qalinni sanab topshirdi... Ayniyaga Rayyoni aqd qildilar».

— Ey, Kordon, sening Malik Shohingda aning molicha mol yo'qmu? — dedi. — Sening behimmatlig'ing o'z nodonlig'ingdin ma'lum bo'ldi.

Alqissa, yana Ko'rqush aydi: «Har kimning ishimu uloq ovlamoq, madrasaga borib tuproq yalamoq? Ish bitkarmoqni mendin ko'rsunlar», deb Qubod shahristonig'a ravona bo'ldi. Boyo'g'li uyiga qo'noq bo'ldi. Ko'rqush Boyo'g'lini ko'rgan hamon tomog'idin bo'g'ub, «Ko'r tutganini qo'ymas», degandek, cho'qub aytdikim: «Ko'rushmasang otangni yiqit».

Boyo'g'li aydi: «Yiqilgan kurashga to'ymas», kuyov bo'lsang, qiz tayyor, eshitmoqqa quloq bor. So'ramoq sendin, eshitmoq mendin».

Ko'rqush aydi: «Sening qulog'ing mulla Siddiq kotibning qulog'idek so'z eshitmas».

Boyo'g'li aydi: «Sening ko'zing mulla Asqarning ko'zidek qadrdon oshnasini tanimas, eshitmadingmukim: «Boshga tushganni ko'z ko'rar» va yana aytmishlarki: «Xayr ishiga jarchi bo'lsang, malul bo'lma». Ammo sening boshingga ish tushsa, tortarga ko'z yo'qidin malulsan».

Ko'rqush aydi: «Botin so'zi kerak. Senga harza uchun kelgan kishi emasman. Tilagan chordevoringdin to'rt yuzini kechg'il. Olti yuzig'a javob berurman.

Anda Boyo'g'li aydi: «Ming chordevor solaman, to'rt yuzini nimaga kechay?»

Ko'rqush ko'rdikim, Abdurahim sudxo'r baqqol mum-sikdek ko'b xasisdur, agar ming chordevordin bir chordevor kam bo'lsa, o'ttuz tishini sindirur. Aydikim: «Andog' bo'lsa, to'y lavozimotini tayyor qilg'il. Pashshadin anqog'acha barcha qushlarga kishi choptur, yig'ilsunlar! Alarning huzurida mahr solay».

Alqissa, Yapaloq sha'n va shavkat birla to'y olib keldi. Majmuyi tuyurlar jam bo'ldilar, misli anqo, humo, qarchig'ay, uqob, bahrin, lochin, italg'u bir tarafg'a; oq-qush, tug'doq, turna, g'oz, o'rdak, ko'gaqush, ang'it, surna, suqsur, churrak, korkirak, ko'rgut, laklak bir tarafg'a o'lturdilar. Bulardin kichik qushlar misli kaklik, bedana, olato'g'anoq, qizilishton, zarg'aldoq, kabutar, musicha, qaldurg'och, sa'va Kulonkir sultong'a kuyovnavkar bo'lub, bir tarafg'a o'lturdilar.

Alqissa, Ko'rqush kuyov jonibidin vakil bo'lub, ko'kqarg'a, olaqarg'a guvoh bo'lub, Kuykunak qiz jonibidin vakil bo'lub turdilar. Nikoh xutbasin hazor doston ravshan fasih til birla o'qimoq bo'ldi. Ko'rqush Kuykunakka qarab aydikim: «Qizingning mahrini bayon qil!»

Kuykunak aydi: «Avomunnos ichra mashhurdurkim, «Katta kema qaydin yursa, kichik kema andin yurur». Sizlarga vozih va loyih erurkim, ammasining mahri ming chordevor erdi, muning ham mahri ming chordevor».

Anda Ko'rqush aydi: «Farg'ona mulkida chordevor noyob ekanin arz qilib o'tub erduk. Agar Movarounnahr tob'otidin xohlasang, har qancha chordevor desang beray, balki xisht devor solayin».

Kuykunak aydi: «Bu masaldin bexabar o'xsharsan: «Bo'ri bormog'ina quvonur, yemog'ina yo'q». Va yana ayt-mishlarki: «Taka bo'lsun, suti bo'lsun».

Ko'rqush: «Xo'b, ma'qul», — deb ovoz qo'yub aydi: «Ey hozir o'lanlar, anglag'uchi bo'linglar, men mahr solay: av-

val Urgut, Yangi Rabot, Eski Sabot, Pushog'ur, Shahrison, Saroy, Hilyon, Itorch, Chun, Mang'it, Kenagas, Yangi Ariq, G'onchi, G'ozon, Darak, Xo'ja Tohir, Najidon, Qizili, Ko'rvat, Bekobod, Xayrobod, emdi Gunashbonu oyimning mahri bitdimu», — dedi.

Alqissa, Ko'rqushning mahr solishig'a va Kuykunak olishig'a bir necha qushlar hayron bo'lub, bir-birlariga aytushur erdikim: «Beli og'rimaganning non yeyishiga boq».

Kuykunak darhol turub aydikim: «Borakolloh, sizning juvonmardligingizga. Ma'rakda bizning so'zlagudek holimiz qolmadi. Mahr solishingizga hozir turgan tuyurlar insof va ofarin qildilar. Lekin Xayrobod bizga muvofiq tushmadi».

Ko'rqush aydi: «Sabab nedur?»

Kuykunak aydi: «Daryo yovuqdur. Zeroki, Boyo'g'li xalqi suvdin ihtiroz etarlar. Muning o'rnig'a Mug'ni soling».

Ko'rqush aydi: «Xo'b bo'lubdur. Shoshmang. «Mug'» atvor lug'ati bor²⁴⁹. Lug'ati yuqorida mazkur bo'lg'on toshkentlik Muhammadxo'ja Hojidek yurish yo'lini yo'qotib, mumsiklar af'oli anga maqbul va marg'ub tushubdur, «Munglug'» bo'lishg'a oz qolibdur. Yana bir safarlik holi bor. Kech kuzgacha ani solib bermoqg'a men kafil», dedi.

Kuykunak hazordaston sari boqib ishorat qildikim: «Xutba boshlang... Hazordaston ta'viz va tasmiyadin so'ng... ushbu majmu' tuyurlarki, majlisda hozir tururlar, alarning guvohlig'i birla, ming chordevorni mazkur birla Gunashbonu oyimg'a xotib bo'lub va rog'ib bo'lub: «Qabul qildingizmu?» — dedi. Va yana to'rt amri shar'iy birla:

²⁴⁹ «Mug'» qilig'ining lug'ati bor. «Mug'» mayfurush, o'tga cho'qinuvchi ma'nosida ishlatilgani uchun, uning fe'l-atvorini shu lug'at bilan belgilagan bo'lishlari mumkin.

biri bulkim, beijoziati shar'i, cho'qub ketmagaysiz va yana xarob-obodning oq-qorasi ko'runganda ko'tarib ketmagaysiz va yana hol-ahvalidin bexabar bo'lub, och-yalang'och qilib, olti oy benafaqa tashlab ketmagaysiz va yana bevajhi shar'iy urub badaniga oq va qora tushmasun, deb fotiha o'qub, jamoat tarqashtilar. Andin keyin Gunashbonu oyimni makiyon yangalari olib, Kulonkir sultong'a qo'shdilar. Kulonkir sulton Gunashbonu oyim ikkilari murodlariga yetdilar.

Adabiy-badiiy nashr

MUHAMMAD SHARIF GULXANIY

ZARBULMASAL

Muharrir *N. Qidiraliyev*

Rassom-dizayner *Sh. Qurbonov*

Texnik muharrir *B. Karimov*

Kichik muharrir *G. Yeraliyeva*

Musahhih *M. Ishonxonova*

Kompyuterda tayyorlovchi *F. Botirova*

Gulxaniy.

G 95 Zarbulmasal[Matn]/Gulxaniy. — Toshkent: «O‘zbekiston» NMIU, 2018. — 56-b.

ISBN 978-9943-25-460-2

Gulxaniy ushbu asar orqali o‘z davrida kishilar orasida uchrab turadigan ayrim muammolarni jonzotlar obrazi orqali mohirona ochib beradi. Asarning ertaklardan farqli jihati shundaki, qahramonlar o‘rtasida kechadigan suhbatlar hayotiy, voqyealar esa kundalik turmushimizda ro‘y berishi mumkin bo‘lganligidadir.

«Zarbulmasal» yozilganiga ko‘p yillar bo‘lganiga qaramay, mutolaa chog‘ida voqea-hodisalar xuddi bugun sodir bo‘layotgandek his qilasiz. Ibratli, ma’no-mazmunga to‘la, hayot hikmatlarini o‘zida jamlagan kitobni bugungi kunda ham sevib o‘qilishining sababi shundadir. O‘ylaymizki, uni o‘qib Siz ham shunday xulosaga kelasiz. •

UO‘K 821.512.133-191

KBK 84(50)1

«O'ZBEKISTON»

ISBN 978-9943-25-460-2

9 789943 254602